

GRZEGORZ HRYCIUK

Uniwersytet Wrocławski

Od Czechosłowackich Sił Zbrojnych do Czechosłowackiej Armii Ludowej. Armia czechosłowacka w trakcie zimnej wojny 1950–1956. Plany rozbudowy i przekształcenia organizacyjne

Abstract

The article attempts to characterize the organizational transformations of the Czechoslovak army in 1950–1956. Plans for the expansion of the Czechoslovak army were formulated in September 1950. Its numbers in 1953 – the peak period of its development – reached 300,000 soldiers, and the expansion was carried out under the constant supervision of the Soviet General Staff and Soviet military advisers. The membership of Czechoslovakia in the Warsaw Pact from 1955 was in fact the legalization of the facts – the submission of the Czechoslovak army to an external disposition center, and its combat value and capabilities were questionable.

Wstęp

Problematyka rozwoju Czechosłowackich Sił Zbrojnych (CzSZ, cz. *Československa branna moc*), w pierwszej dekadzie po II wojnie światowej ze względu na rolę pełnioną przez armię w latach czterdziestych XX w., a także piętno, jakie rozbudowa wojska w okresie największych napięć zimnej wojny odcisnęła na życiu politycznym, społecznym, gospodarce, przestrzeni publicznej, wreszcie na realiach codziennej egzystencji mieszkańców Czechosłowacji, była i jest jednym z istotnych zagadnień badawczych podejmowanych przez historyków czeskich i słowackich. Ze względu na ograniczenia polityczne i ideologiczne przed 1989 r. – poza krótkim okresem

odwilży końca lat sześćdziesiątych – w przedstawianiu, interpretacji i ocenie wydarzeń powojennych i tych z lat pięćdziesiątych dominowały ujęcia schematyczne, zadekretowane ogólnie formuły i klisze. Wiele tematów należało do kategorii tabu, w badaniu innych oprócz barier cenzuralnych istniał – będący efektem psychozy strachu i nieufności – nieprzekraczalny, nawet dla historyków w mundurach, mur tajemnicy wojskowej i związane z tym restrykcje dotyczące zakresu udostępniania materiałów archiwalnych proveniencji powojennej.

Sytuacja uległa diametralnej zmianie po przemianach ustrojowych z roku 1989. Udostępnienie archiwaliów instytucji państwowych byłej socjalistycznej Czechosłowacji dotyczyło także obszaru wojska, choć nadal – ze względu na zobowiązania międzynarodowe – niedostępna pozostawała dokumentacja dotycząca wielu aspektów funkcjonowania Czechosłowackiej Armii Ludowej (CzAL, cz. *Československá lidová armáda*) w ramach Układu Warszawskiego (UW) oraz planowania operacyjnego, która przechowywana była zresztą w wydzielonym archiwum, to jednak zakres otwarcia placówek archiwalnych i jawności był bezprecedensowy. W pierwszym okresie największe zainteresowanie budziły archiwalia dotyczące najbardziej bodaj dramatycznego okresu w dziejach powojennego państwa czechosłowackiego – interwencji armii państw UW oraz okupacji wojskowej Czechosłowacji latem i jesienią 1968 r., jak również najbardziej tragicznych kart z historii wojska – prześladowań politycznych oficerów oraz żołnierzy w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX w. Te zainteresowania zaowocowały szeregiem prac dotyczących m.in. roli organów kontrwywiadu wojskowego w dziele umacniania władzy komunistów w latach czterdziestych¹ oraz wydawnictwami dokumentarnymi i monografiami poświęconymi czystkom wśród kadry oficerskiej i represjom wobec niej po „zwycięskim lutym” 1948 r.,² jak również organizacji i funkcjonowania pomocniczych batalionów technicznych, w których gromadzono element wrogi politycznie spośród poborowych, zmuszanych do półniewolniczej pracy zarówno na budowach, jak i w kopalniach węgla.³ Uwagę poświęcano także kwestii obecności doradców radzieckich w armii⁴ oraz problematyce obciążeń ekonomicznych

¹ František Hanzlík, *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945–1950* (Praha: Themis, 2003); Hanzlík, *Bez milosti a slitování. B. Reicin fanatik rudého teroru* (Praha: Nakl. Ostrov, 2011).

² Jiří Bílek, *Československá armáda jako oběť i nástroj politické perzekuce. Sborník vybraných dokumentů z let 1948–1953* (Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2005).

³ Bílek, *Pětépáci, aneb, Černí baroní uplně jinak: vyprávění o jednom z bílých míst naší nedávné historie* (Plzeň: Nava, 1996).

⁴ Karel Kaplan, *Sovětské poradci v Československu 1949–1956* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993).

związanych z planami rozbudowy wojska realizowanymi w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych.⁵ Na przełom w sposobie interpretacji, ale także w zakresie prezentowanej warstwy faktograficznej wskazuje choćby porównanie ostatniej wielkiej syntezy powstałej jeszcze przed „aksamitną rewolucją” – 5 tomu *Vojenských Dějin Československa*⁶ z ujęciami historyków czeskich oraz słowackich z lat 2006–2007.⁷

Obok tych dwu fundamentalnych prac, obejmujących w znacznej części lata 1950–1955, pojawiło się wiele opracowań – znowu realizowanych przede wszystkim przez historyków związanych z praskim Wojskowym Instytutem Historycznym i bratysławskim Wojskowym Instytutem Historycznym – dotyczących pewnych szczegółowych aspektów historii CzSZ/CzAL w latach pięćdziesiątych, w tym np. rozwoju przemysłu zbrojeniowego i produkcji uzbrojenia oraz wyposażenia wojskowego. Przełom, jeśli chodzi o kwestię planowania operacyjnego, przyniosła – krytykowana zwłaszcza przez byłych oficerów armii czechosłowackiej – publikacja źródłowa Petra Luňáka.⁸ Zainteresowania historyków skupiały się także na kwestiach funkcjonowania poszczególnych rodzajów sił zbrojnych, stanowiących niekiedy kontekst w opracowaniach np. poświęconych zasadniczo produkcji czy służbie określonych typów samolotów wojskowych w lotnictwie czechosłowackim. W przypadku lotnictwa szczególnie cenne są publikacje: m.in. Mirosłava Irry,⁹ Stanislava Vystavěla,¹⁰ Libora Režňáka,¹¹ broni pancerniej: Vladimíra Franceva,¹² w dziedzinie rozbudowy fortyfikacji czechosłowackich

⁵ Jaroslav Lánik, „Dopad penežni reformy na vystavbu československe armady,” *Historie a vojenství* 56, nr 1 (2007): 61–69.

⁶ *Vojenské Dějiny Československa*, t. 5, 1945–1955 (Praha: Naše vojsko, 1989).

⁷ Bílek, Lánik i Jan Šach, *Československá Lidová Armáda v prvním poválečném desetiletí květen 1945 – květen 1955* (Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2006); *Vojenské dějiny Slovenska*, t. 6, 1945–1968, red. Jan Štaigl i Michal Štefanský (Bratislava: Vita, 2007).

⁸ *Plánování nemyslitelného. Československé válečné plány 1950–1990*, red. Petr Luňák (Praha: Dokořán, 2007). Autorowi udało się dotrzeć do utajnionych i nieudostępnianych do tej pory materiałów pionu operacyjnego Sztabu Generalnego (SG) CzAL, które rzuciły światło na faktyczne plany wojenne Czechosłowacji we współpracy z ZSRR i w ramach UW. Praca odbiła się szerokim echem zarówno w Czechach, jak i w kręgach historyków zimnej wojny na świecie.

⁹ M.in. wydane w Wydawnictwie Jakab monografie samolotów MiG-15, MiG-17, MiG-19, Il-28, we współautorstwie z Milanem Hanákiem monografia Il-10 i in.

¹⁰ Z wielu pozycji tego autora warto wymienić przede wszystkim: Stanislav Vystavěl, *Přes nás neproletí: přehled organizační i personální výstavby a výzbroje čs. protiletadlové / protivzdušné obrany státu vojsky stíhacího letectva, hlásné služby a radiotechnického vojska, protiletadlového dělostřelectva a raketového vojska v období od 1.10.1950 do 30.6.1997* (Cheb: Svět křidel, 2016).

¹¹ Libor Režňák, *Stříbrný tryskáč MiG-15. Proudové začátky čs. Letectva 1950–1957* (Cheb: Svět křidel, 2012).

¹² Vladimír Francev, *Československé tankové síly 1945–1992* (Praha: Grada, 2012).

w latach zimnej wojny: prace Pavla Minaříka, Martina Dubánka i Jana Lakosila.¹³ Niezwykle cenne dzięki znacznemu poziomowi szczegółowości wskutek szerokiego wykorzystania relacji, wspomnień, prywatnych zbiorów jawią się też opracowane przez entuzjastów lotnictwa dzieje poszczególnych jednostek lotniczych.¹⁴

Na poziomie nieco bardziej ogólnym wiele informacji przynoszą publikacje biograficzne. Postacią, która doczekała się największej bodaj liczby opracowań, był Alexej Čepička, który pełniąc w latach 1950–1956 funkcję ministra obrony, odegrał olbrzymią rolę w przekształcaniu na wzór radzieckiej Czeskiej Armii i tworzeniu „armii nowego typu”.¹⁵ Wyjątkowym osiągnięciem ze względu na wyzwanie, jakiemu stawiał czoło, jest monumentalny słownik biograficzny generalicji czechosłowackiej z lat 1918–1992, opracowany i wzbogacony fachową i wszechstronną analizą przez Alexa Maskalika.¹⁶

Niekiedy niedoceniana, a trudną do przecenienia w przypadku dziejów Czeskiej Armii wartość mają zasoby internetowe. Szczególnie cennych informacji w dokumentowaniu przemian organizacyjnych armii czechosłowackiej dostarczają materiały zamieszczone na stronach valka.cz, vojenstvi.cz czy stronie czeskiego Wojskowego Instytutu Historycznego – vhu.cz, autorstwa m.in. Pavla Minaříka, Jana Šacha, Jiřego Fidlera.

Problematyka rozwoju sił zbrojnych w okresie powojennym – traktowana na ogół dość marginalnie przez historyków dziejów politycznych, społecznych, a nawet gospodarczych – nie pozostała bez wpływu na niemal zupełne pominięcie tej tematyki w historiografii krajów ościennych. Kilka tekstów dotyczących przekształceń organizacyjnych armii czechosłowackiej na tle przemian zachodzących w Wojsku Polskim, sowietyzacji armii czechosłowackiej oraz rozbudowy przemysłu zbrojeniowego stanowi – przykładowo – dorobek polskich badań w tej dziedzinie.¹⁷

¹³ Martin Dubánek, Jan Lakosil i Pavel Minařík, *Utajená obrana železné opony. Československé opevnění 1945–1964* (Praha: Mladá fronta, 2008).

¹⁴ Do chwili obecnej swoich monografi, opartych nie tylko na dokumentach archiwalnych, ale także na relacjach i materiałach ze zbiorów prywatnych (w tym bogatej ikonografii) doczekała się większość istniejących do lat dziewięćdziesiątych jednostek lotniczych Czeskiej Armii Lotniczej.

¹⁵ Kaplan i Pavel Kosatík, *Gottwaldovi muži* (Praha–Litomyšl: Paseka, 2004); Jiří Pernes, Jaroslav Pospíšil i Antonín Lukáš, *Alexej Čepička. Šedá eminence rudého režimu* (Praha: Brána, 2008); Kaplan, *Alexej Čepička. Dobová dramata komunistické moci* (Brno: Barrister & Principal, 2011).

¹⁶ Alex Maskalik, *Elita armady. Československá vojenská generalita 1918–1992* (Banská Bystrica: HWSK, 2012).

¹⁷ Grzegorz Hryciuk, „Armia według wzoru radzieckiego»: przekształcenia czechosłowackich sił zbrojnych w latach 1945–1956,” w *Wojsko, polityka, społeczeństwo: studia z historii społecznej od antyku do współczesności*, red. Jacek Jędrzyński et al. (Wrocław: Wyd. GAJT, 2013), 573–591; Hryciuk, „Potencjał militarny Polski i Czechosłowacji w latach 1945–1955,”

Analizując rezultaty i osiągnięcia czeskiej oraz słowackiej historiografii wojskowej, nie sposób nie dostrzec, że wiele zagadnień zasygnalizowanych w opracowaniach syntetycznych nie doczekało się jeszcze swojego pełniejszego rozwinięcia. Dotyczy to problematyki np. przygotowań mobilizacyjnych, rozwinięcia armii na wypadek wojny, poziomu wyszkolenia bojowego, indoktrynacji politycznej, wpływu doradców i specjalistów radzieckich na przekształcenia armii czechosłowackiej, pogłębionej charakterystyki czechosłowackiego korpusu oficerskiego oraz innych, jak np. sposób traktowania i podejście do żołnierzy innych narodowości niż czeska i słowacka – pochodzenia węgierskiego, niemieckiego czy polskiego.

Niektóre spośród tych problemów badawczych, m.in. dotyczące planów rozbudowy armii czechosłowackiej, w tym lotnictwa i obrony przeciwlotniczej (plot.) w latach 1950–1956, rozwinięcia mobilizacyjnego na wypadek wojny, słabiej obecnych w publikacjach czeskich i słowackich, zostały podjęte w poniższym tekście – m.in. na podstawie analizy dokumentów najwyższych władz wojskowych oraz politycznych zgromadzonych w Centralnym Archiwum Wojskowym-Wojskowym Archiwum Historycznym i Archiwum Narodowym w Pradze – z zamiarem scharakteryzowania przynajmniej najważniejszych kwestii.

Armia czechosłowacka w latach 1945–1949

W odróżnieniu od Polski podstawą CzSZ tworzonych w 1945 r. były – prócz jednostek formowanych w ZSRR – także stosunkowo nieliczne oddziały Sił Zbrojnych na Zachodzie oraz jednostek powstających w znacznej mierze samorzutnie od maja 1945 r. na terenach wyzwolonych spod okupacji niemieckiej. Dla istotnego ze względów zewnątrzpolitycznych podkreślenia ciągłości funkcjonowania państwowości czechosłowackiej ważne było również zachowanie pewnych elementów kontynuacji przy odtwarzaniu armii. Przejawem tego było nie tylko przejęcie części tradycji wojskowej (poza tą – choć niezwykle ważną w przedwojennej Czechosłowacji – związaną z przeszłością legionową), ale także oparcie nowo tworzonych jednostek na przedwojennej kadrze oficerskiej, zwłaszcza młodszego i średniego szczebla. Pewnym problemem była – jak się wydaje – spuścizna armii słowackiej, powstałej nie tylko w wyniku dezintegracji państwa czechosłowackiego, ale także mającej swój – w nowej rzeczywistości mało chwalebny – epizod

w *Wojsko w Polsce „ludowej”*: studia i materiały IPN, red. Robert Klementowski et al. (Wrocław: Instytut Pamięci Narodowej, 2014), 63–85; Hryciuk, „«Zbrojeniowa trzylatka». Produkcja zbrojeniowa w Czechosłowacji w latach 1951–1953,” w *Wrocław – Śląsk – Polska – pomiędzy Zachodem a Wschodem: księga dedykowana prof. Grzegorzowi Straucholdowi w 60. rocznicę urodzin*, red. Wojciech Kucharski i Joanna Nowosielska-Sobel (Wrocław: Ośrodek Pamięć i Przyszłość, 2018), 368–413.

w postaci udziału w wojnie z ZSRR. Choć armia była formalnie apolityczna, to jej lojalność wobec zdominowanego po 1946 r. przez komunistów ośrodka władzy zapewniało istnienie aparatu wychowawczego, obsadzonego przez członków partii komunistycznej, opanowanie struktur kontrwywiadu wojskowego przez zwolenników komunistów, a wreszcie sama osoba ministra obrony narodowej Ludvika Svobody, znanego ze swych prokomunistycznych sympatii (i członka Komunistycznej Partii Czechosłowacji /KPCz/ od października 1948 r.). Armia czechosłowacka w pierwszych latach powojennych wypełniała wiele funkcji wewnętrznych, biorąc m.in. udział w wysiedlaniu ludności niemieckiej z terenów pogranicza czy uczestnicząc w zakrojonej na dużą skalę operacji przeciwko członkom nacjonalistycznego podziemia ukraińskiego.¹⁸

Odbudowa CzSZ miała początkowo odbywać się zgodnie z przyjętym jeszcze w maju 1945 r. planem tzw. tymczasowej organizacji sił zbrojnych. Przewidywał on podział Czechosłowacji na 4 obwody – 2 na obszarze Czech, 1 na Morawach i 1 na Słowacji, w których rozlokowane miały być po dwa dwudziwizyjne korpusy (łącznie 16 dywizji piechoty – DP). W przypadku wojny armia liczyć miała aż 36 DP wzmocnionych Korpusem Pancernym (KPanc.), 6 dywizjami lotnictwa (DLot.) oraz dywizją artylerii (DArt.). Plan – jak się dość szybko okazało – był tyleż ambitny, co nierealny.¹⁹

1 października 1945 r. wprowadzono plan tzw. udoskonalonej organizacji sił zbrojnych, bardziej dostosowany do możliwości demograficznych i finansowych państwa czechosłowackiego. Utrzymano w nim konieczność funkcjonowania czterech obwodów oraz ogniwa korpusnego, ale także większe zróżnicowanie typów związków taktycznych wchodzących w ich skład. Armia czechosłowacka w okresie pokojowym składać się miała z dwóch dywizji zmotoryzowanych (DZmot.): 1 i 3, czterech dywizji szybkich (DSz): 4, 8, 13, 15 i dziesięciu DP: 2, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 14, 16. Dywizje piechoty rozmieszczone zostały w rejonie nadgranicznym, dywizje mobilne rozlokowano w centrum kraju. Swoistym kułakiem uderzeniowym armii miał pozostać korpus pancerny (o strukturze brygadowej), powstały na bazie jednostek pancernych sformowanych w ZSRR i przybyłych z Zachodu.²⁰

Te przedsięwzięcia organizacyjne oraz demobilizacja części roczników pozwoliły na redukcję liczebności armii z 318 tys. (jesienią 1945 r.) do

¹⁸ Bílek, Láník i Šach, *Československá*, 20–33, 70–83.

¹⁹ *Vojenské Dějiny Československa*, 5:36–41.

²⁰ *Ibid.*, 41–46; Bílek, Láník i Šach, *Československá*, 37–41; Minařík, „Organizace a dislokace velitelských orgánů pozemního vojska (1945–1969),” *Československá armáda*, dostęp czerwiec 10, 2021, <https://armada.vojenstvi.cz/povalecna/studie-a-materialy/organizace-a-dislokace-velitelskych-organu-pozemniho-vojska-1945-1969.htm>.

186 900 żołnierzy 1 stycznia 1946 r.²¹ W 1946 r. przeniesiono bliżej granic siedziby dowództw korpusów, 1 marca 1946 r. uproszczono organizację SZ dzięki przereformowaniu dywizji zmotoryzowanych na dywizje szybkie.²²

Dość wysokie stany etatowe i faktyczne armii czechosłowackiej miały ulec istotnej redukcji w związku z wprowadzoną od 1 października 1947 r. pokojową organizacją sił zbrojnych. Stan etatowy obniżono do 155 tys. żołnierzy i oficerów. Osiągnięto to dzięki likwidacji dwóch dowództw korpusów, rozformowaniu 8 i 13 DSz wraz z przemianowaniem 15 DSz na 8 DSz oraz przereformowaniu 2, 7 i 16 DP na odpowiednio: 2, 7 i 13 Brygadę Piechoty (BP). Trzon wojsk lądowych tworzyły więc: cztery DSz (1, 3, 4, 8), siedem DP (5, 6, 9, 10, 11, 12, 14), trzy BP (2, 7, 13) i dwubrygadowy KPanc. (11 i 12 Brygada Pancerna – BPanc.). Część jednostek przeniesiona została na niższe stany (tzw. niższe lub ramowe).²³

Jednocześnie ze zmianami w strukturze Wojsk Lądowych od 1945 do 1950 r. miały miejsce ciągle wręcz przekształcenia organizacyjne lotnictwa. W maju 1945 r. w ramach Ministerstwa Obrony Narodowej (MON) utworzono Dowództwo Lotnictwa Sztabu Głównego, a 1 czerwca 1945 r. zostały sformowane pierwsze dowództwa operacyjne – Dowództwo 1 Obwodu Lotniczego w Pradze, Dowództwo 2 Obwodu Lotniczego w Czeskich Budziejowicach i Dowództwo 3 Obwodu Lotniczego w Brnie. 1 lipca 1945 r. dodatkowo utworzono Dowództwo 4 Obwodu Lotniczego w Bratysławie. Z początkiem roku 1946 r. dowództwa te zostały przekształcone w Dowództwa Lotnictwa Obwodów Wojskowych (1–4). Od 1 sierpnia 1947 r. organy te zostały zastąpione dowództwami I, II, III i IV Korpusu Lotniczego (KLot.). Każdy z korpusów dysponował tylko jedną dywizją lotniczą – docelowo dwiema – myśliwską i szturmową. W 1945 r. sformowano 1, 2, 3 i 4 DLot. w składzie dwupułkowym, odpowiednio: 1, 2, 4, 5, 7, 8 i 10 oraz 12 Pułków Lotniczych – myśliwskich (PLot.). W 1948 r. korpusy I, II i IV zostały skadrowane, a III Korpus w Brnie został do 1 lipca 1950 r. rozformowany.²⁴

Pozostawiono ze składu lotnictwa korpusu czechosłowackiego 3 Pułk Lotnictwa Szturmowego i podporządkowano go 4 DLot. W 1946 r. pułk ten przemianowano na 30 PLot. (szturmowy, cz. *bitevní*). Personel 311 Dywizjonu Bombowego lotnictwa czechosłowackiego *Royal Air Force* stał się podstawą do sformowania 24 Biskajskiego i 25 Atlantyckiego PLot. (szturmowego) w składzie 6 DLot. (Havlíčkův Brod). Lotnicza grupa transportowa sformowana w 1945 r., w Pradze przekształciła się w 1946 r. w Lotniczy Pułk Transportowy

²¹ Minařík, „Organizace.”

²² Ibid.

²³ Bílek, Láník i Šach, *Československá*, 43; Minařík, „Organizace.”

²⁴ Minařík, „Chronologie vystavby. Vojenské letectvo,” *Československá armáda*, dostęp czerwiec 6, 2021, <https://armada.vojenstvi.cz/povalecna/chronologie/vojenske-letectvo.htm>.

(od 1949 r. 1 Pułk Lotnictwa Transportowego). W 1946 r. zostały sformowane trzy pułki lotnictwa rozpoznawczego (41, 43, 44). Rozbudowane zostały także struktury lotnictwa łącznikowego i szkolnego. Chaos w tworzeniu i przekształcaniu struktur dowódczych lotnictwa implikował nieustanne zmiany w organizacji i podporządkowaniu jednostek lotniczych. W ich wyniku pod koniec 1949 r. lotnictwo czechosłowackie składało się z: dowództwa korpusu lotniczego o niepełnym składzie, dwóch dowództw dywizji lotniczych (3 i 4 DLot.), sześciu pułków lotnictwa myśliwskiego (3 DLot. podlegały trzy pułki lotnicze myśliwskie i dwa pułki lotnicze myśliwskie z eskadrami ćwiczebnymi; 4 DLot. podlegały pułk lotniczy – myśliwski i pułk lotniczy – szturmowy na samolotach jednosilnikowych). W składzie lotnictwa ponadto znajdowały się: pułk lotniczy (szturmowy) na samolotach dwusilnikowych, pułk lotniczy (rozpoznawczy), trzy pułki lotnictwa łącznikowego, eskadra artyleryjska, pułk lotnictwa transportowego, jednostki szkolne i oddziały tyłowe.²⁵ W oficjalnej nomenklaturze nie określano typu bojowej jednostki lotniczej, stąd wszystkie pułki nosiły nazwę „pułk lotniczy” z ewentualną nazwą honorową – 1, 3, 4, 5, 7, 8, 25, 30, 41 PLot. (zapisywane jako LP-41). W 1950 r. doszło do kolejnych przekształceń organizacyjnych. Najpierw 1 maja 1950 r. 4 i 6 PLot. zostały przemianowane na 6 i 9 PLot., a 1 lipca 1950 r. skadrowane (*de facto* zlikwidowane). Podobnie skadrowany został – a właściwie wchłonięty przez 30 PLot. – 25 PLot. W tych trzech przypadkach powodem likwidacji były braki kadrowe, zwłaszcza niedostatek kadr dowódczych.²⁶ 1 maja 1950 r. 41 PLot. przemianowano na 47 PLot., przy okazji pozbywając się niewygodnego już wówczas patrona – pierwszego prezydenta Czechosłowacji Tomáša Garrigue Masaryka – a z utworzonej w 1949 r. Eskadry Artyleryjskiej sformowano 45 PLot. (rozpoznania artyleryjskiego). Towarzyszyły temu zmiany podległości pułków. Pod koniec 1950 r. przed wielką rozbudową wojska lotnictwo składało się z dowództwa 3 DLot. (Kbely) z podległymi jej: 1 PLot. (Kbely), 5 PLot. (Pilzno), 8 PLot. (Klecany), 5 Eskadrą Myśliwską (na samolotach S-92 czyli Me-262), dwoma eskadrami ćwiczebnymi oraz 4 DLot. (Brno) z podległymi jej: 3 PLot. (Brno), 30 PLot. (szturmowym, Stichovice), 47 PLot. (rozpoznawczym, Brno) i dwiema eskadrami ćwiczebnymi. Dowództwu Lotnictwa bezpośrednio podlegały: 45 PLot. (rozpoznania artyleryjskiego, Pilzno) i 51 PLot. (przekazany przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Pilzno), lotnictwo transportowe, jednostki szkolne i inne.²⁷

²⁵ Ibid.

²⁶ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (dalej: VUA-VHA), fond (dalej: f.) Nejvyšší poradní orgány v armádě 1945–1956, UPS/33, 33 zasedání UPS ministra národní obrany, 9 VIII 1950, Zpráva o letectvu, b.m., 6 VIII 1950 r., 3.

²⁷ Minařík, „Chronologie,” Režnák, *Stříbrný*, 19–29.

W efekcie tych zmian armia czechosłowacka 1 marca 1948 r. osiągnęła najniższy stan liczebny – 132 090 żołnierzy. W latach 1948–1949 nie doszło do poważniejszych zmian organizacyjnych – 1 marca 1948 r. przemianowano jedynie 1 DSz na 5, a 5 DSz na 1. Między majem 1948 a majem 1949 r. rozwiązano dowództwa dwóch korpusów, 15 grudnia 1948 r. zlikwidowano dowództwo 2 Obwodu Wojskowego (z siedzibą w Taborze), a w roku następnym 15 kwietnia rozformowano 4 DSz. Stopniowe pogorszenie sytuacji międzynarodowej wymusiło na władzach czechosłowackich podwyższenie stanów osobowych istniejących jednostek, przesunięcie części związków na zachód państwa oraz rozwinięcie od 1 października 1949 r. brygad piechoty w dywizje.²⁸ Pod koniec 1948 r. liczebność armii wzrosła do 154 256 osób, a w połowie 1950 r. sięgnęła już 166 505.²⁹ Następował więc – początkowo dość powolny – wzrost stanów wojska, który gwałtownie miał przyspieszyć pod koniec 1950 r.

Czechosłowackie Siły Zbrojne 1950–1955

Plany rozbudowy armii

Forsowny rozwój CzSZ rozpoczął się w 1950 r. Był on pochodną wzrostu napięcia w stosunkach międzynarodowych, „zimnej wojny”, która latem 1950 r. przeszła nawet w „gorącą”, choć toczoną *per procura* wojnę między supermocarstwami w Korei. Istotną cezurą stało się usunięcie z funkcji ministra obrony narodowej Czechosłowacji gen. Ludvika Svobody, który – jak dowodził w liście do Klementa Gottwalda „Filipow” Józef Stalin – stracił zaufanie strony radzieckiej, i zastąpienie go młodym, niezwykle ambitnym, mającym renomę sprawnego organizatora i cieszącym się dobrą opinią towarzyszy radzieckich jak i samego Gottwalda (prywatnie jego zięcia) Alexejem Čepičką.³⁰ Wprawdzie już w rządowym programie koszykim z 1945 r. zapowiadano budowę nowej armii czechosłowackiej wg wzorców radzieckich, to jednak pierwsze wystąpienie publiczne nowego ministra na naradzie aktywu komunistycznego MON i Sztabu Głównego nie pozostawiało wątpliwości co do kierunku jego najbliższych działań: „Tak jak Związek Radziecki stał się przykładem i wzorem dla przebudowy

²⁸ Minařík, „Organizace,” Bílek, Láník i Šach, *Československá*, 120–123.

²⁹ Bílek, Láník i Šach, *Československá*, 120; VUA-VHA, f. Nejvyšší poradní orgány v armádě 1945–1956, UPS/44, 44 zasedání UPS ministra národní obrany, 24 X 1950, cj 1120/Taj. NGST/1950, Zpráva o reorganizaci armády, Příloha 1, Celkový výkaz počtů v armádě, b.m., b.d., b.p.

³⁰ Hanzlík, „Proč byl odvolán gen. Ludvík Svoboda z funkce ministra národní obrany v dubnu 1950?” w Ivo Pejčoch, Prokop Tomek et al., *Od svobody k nesvobodě 1945–1956* (Praha: Ministerstvo obrany ČR, 2011), 148–161; Kaplan i Kosatík, *Gottwaldovi*, 143; Pernes, Pospíšil i Lukáš, *Alexej Čepička*, 208 i in.

porządku społecznego u nas w każdym zakresie, tak Armia Radziecka stała się przykładem i wzorem w budowaniu ludowej armii”.³¹ Firmowany przez niego, a zgodny z „rekomendacjami” SG Armii Radzieckiej, plan rozbudowy wojsk 15 września 1950 r. przedstawiony został przez Čepičkę i szefa Sztabu Głównego gen. Jaroslava Procházkę do akceptacji prezydenta Republiki Gottwalda i premiera Antonina Zapotockeho. Choć narada ministrów obrony i przedstawicieli partii komunistycznych krajów Europy Środkowej w styczniu 1951 r. przyczyniła się do przyjmowania w kolejnych państwach planów forsownej rozbudowy sił zbrojnych, w Czechosłowacji nie przyniosła radykalnych zmian kierunków i oczekiwanych efektów przekształceń i reorganizacji, a jedynie (lub aż) spowodowała przyspieszenie ich realizacji, skrócenie terminów osiągnięcia założonych rezultatów.

Przemiany organizacyjne rozpoczęły się jednak od głębokich zmian struktury MON, w wyniku których m.in. Sztab Główny przekształcono w Sztab Generalny oraz powołano dowództwa poszczególnych rodzajów wojsk. Na mocy rozkazu MON 1000/taj.nac/1950 o reorganizacji MON z 9 sierpnia 1950 r. z dniem 10 sierpnia 1950 r. organem doradczym ministra obrony narodowej stawał się Węższy Zespół Doradczy (*Užší poradní sbor*), a samemu ministrowi podlegali trzej wiceministrowie: zastępca do spraw wojskowych, pełniący jednocześnie funkcję szefa SG, zastępca do spraw materiałowych, zastępca do spraw kadrowych oraz szef Głównego Zarządu Politycznego. Ministrowi bezpośrednio podlegały Główny Zarząd Polityczny, Główny Zarząd Sądownictwa, Zarząd Ogólny i Dowództwa: Lotnictwa, Wojsk Powietrzno-Desantowych, Artylerii, Wojsk Pancernych i Zmechanizowanych, Wojsk Przeciwlotniczych, Wojsk Inżynieryjnych, Wojsk Łączności oraz Wojsk Chemicznych. Zastępcy ministra obrony narodowej do spraw wojskowych podlegał Sztab Generalny, natomiast wiceministrowi, zastępcy do spraw materiałowych podlegało Dowództwo Główne Tyłów, Zarząd Finansowy, Główny Zarząd Gospodarczy oraz Zarząd Zakwaterowania. Zastępcy ministra obrony narodowej do spraw kadrowych podlegały: Główny Zarząd Kadr, Główny Zarząd Informacyjny oraz Wydział Pracowniczy (pracowników cywilnych wojska). Najważniejszym z punktu widzenia dowodzenia wojskami organem był Sztab Generalny. Składał się z Zarządu Operacyjnego, Oddziału Rozpoznawczego, Oddziału Szyfrów, Transportu, Planowania Zabezpieczenia Materiałowego oraz Zarządu Organizacyjno-Mobilizacyjnego i Zarządu Szkolenia Bojowego. W skład Oddziału Rozpoznawczego przykładowo wchodziły grupy (referaty): rozpoznania taktycznego, wywiadowcza, studyjna, do spraw kontaktów międzynarodowych, do spraw *attaché* wojskowych oraz gospodarcza. Głównemu Dowództwu Tyłów podlegały z kolei Główny Zarząd Intendentury,

³¹ Pernes, Pospišil i Lukáš, *Alexej Čepička*, 218.

Zarząd Samochodowo-Traktorowy, Główny Zarząd Medyczny, Oddział Drogowy, Oddział Paliw i Smarów oraz Oddział Weterynaryjny.³²

Na mocy decyzji z września 1950 r. w celu „zwiększenia gotowości bojowej armii” i wzmocnienia wojsk „dyslokowanych na zachód od Pragi w kierunku amerykańskiej strefy okupacyjnej w Niemczech”, a także dla poprawy „operacyjnego i bojowego przygotowania wojsk i żołnierzy” miała zostać wprowadzona – zgodnie z zasadami wypracowanymi przez SG – nowa organizacja armii.

Zmienić się miała organizacja Wojsk Lądowych – w miejsce trzech obwodów powstawały dwa okręgi wojskowe (które na wypadek wojny przekształcały się w dowództwa armii) – 1 OW (cz. *Vojenský okruh* – Okręg Wojskowy, OW) w Pradze i 2 OW w Trenczynie. Każdemu z dowództw OW podporządkowane miały być brygada artylerii, pułk przeciwpancerny, pułk plot., dwa dywizjony plot., pułk saperów, pułk łączności oraz batalion samochodowy. Każdy okręg winien się składać z dwóch korpusów armijnych po trzy dywizje każdy. W skład korpusów armijnych (II i III) 1 OW (z siedzibą w Pradze) wchodzić miały cztery DP (1, 2, 11, 12) o tzw. pełnych składach (po 9 tys. żołnierzy każda). Dyslokowane były w „paśmie pogranicznym sąsiadującym z amerykańskim pasem okupacyjnym w Niemczech”; dywizje zmechanizowane (5 i 8 DZmech. przekształcone z dywizji szybkich) miały mieć liczebność 6 tys. żołnierzy każda. Dywizje piechoty znajdujące się w pobliżu granicy miano w pełni zmotoryzować do końca 1950 r., by uzyskać jak największą możliwość „ruchu i manewru”. Trzy dywizje – 6, 13, 14 DP wchodzące w skład IV Korpusu Armijnego (KA) z 1 OW – dyslokowane na Morawach miały mieć stany etatowe w wysokości 6 tys. żołnierzy, trzy dywizje piechoty (7, 9, 10) z I KA rozmieszczonego na Słowacji miały być jednostkami ramowymi, liczącymi po 2,5 tys. osób. Dywizje pancerne podporządkowane bezpośrednio MON (3 i 4) liczyć miały po 6 tys. żołnierzy. Jednocześnie rozformowana została 13 DSz i 64 batalion piechoty, ich żołnierze wzmocnili formujące się właśnie brygady wojsk pogranicznych, natomiast dowództwo, podoficerowie zawodowi, artyleria oraz samochody pozostały w gestii wojska.

Artyleria składać się miała z DArt., Brygady Artylerii Ciężkiej (BAC) i Brygady Artylerii Przeciwpancernej (BAP panc.) pozostających w odwodzie Naczelnego Dowództwa oraz jednej Brygady Artylerii i jednego pułku artylerii p panc. w każdym z OW. Obronę przeciwlotniczą tworzyć miały cztery pułki artylerii plot. i 10 oddziałów artylerii plot. Dwa pułki plot. oraz

³² VUA-VHA, f. Nejvyšší poradní orgány v armádě 1945–1956, UPS/33, 33 zasedání UPS ministra národní obrany, 9 VIII 1950 r., 1000/Taj.náč./1950 Reorganisaace MNO, Praga, 9 VIII 1950 r., b.p.

cztery dywizjony artylerii plot. podporządkowywano bezpośrednio MON, po jednym pułku i dwa dywizjony przydzielono każdemu z OW.

Poważnie rozbudowane miały zostać siły powietrzne. W 1951 r. wyposażone już w samoloty odrzutowe wojska lotnicze składać się miały z trzech dywizji lotnictwa bojowego (dwie dywizje lotnictwa myśliwskiego – DLM po trzy pułki i jedna dywizja lotnictwa szturmowego – DLSz z trzema pułkami) skupionych w Korpusie Lotniczym. W ramach ujednoczenia nazewnictwa w armii wszystkie jednostki przeformowywane jesienią 1950 r. lub nowo powstające otrzymywały na wzór radziecki nazwy określające charakter i przeznaczenie jednostek i związków taktycznych. Stąd w miejsce np. dywizji i pułków lotnictwa pojawiły się pułki lotnictwa szturmowego (PLSz), myśliwskiego (PLM) czy bombowego (PLB). Obsługę techniczną każdej z dywizji lotnictwa miała zapewnić Techniczna Dywizja Lotnictwa. Poza strukturami dywizyjnymi funkcjonować miał pułk lotnictwa rozpoznawczego, pułk lotnictwa rozpoznawczego artylerii, pułk lotnictwa transportowego oraz dwa pułki lotnictwa łącznikowego.

Wojska inżynieryjne obejmować miały brygadę saperów (1,2 tys. żołnierzy) i pułk pontonowy (700 żołnierzy) podległe MON oraz dwa pułki saperskie (po 700 żołnierzy) w każdym OW. Każdy z korpusów i każda z dywizji dysponować miała batalionem saperów.

Wojska łączności składać się miały z trzech pułków (jeden podległy MON, dwa w OW) oraz batalionów łączności każdego korpusu i każdej dywizji wojsk lądowych.

Wojska kolejowe miały obejmować jeden pułk, podległy MON. W gestii MON znajdować się też miały dwa bataliony powietrzno-desantowe.

Służbę obserwacyjną przestrzeni powietrznej pełnić miały dwa podporządkowane MON bataliony, które rozwinąć miały sieć posterunków obserwacyjnych na granicy z amerykańską strefą w Niemczech i Austrii. Wojska chemiczne składać się miały z dwóch batalionów będących w dyspozycji MON.

Zadania transportowe wypełniać miało siedem batalionów samochodowych – pięć podporządkowanych MON i po jednym w każdym OW.

Przedsięwzięcia organizacyjne i zmiany w dyslokacji w przypadku oddziałów 1 OW oraz 3 i 4 DPanc. miały się rozpocząć jesienią i zakończyć zasadniczo do końca roku, tak by na wiosnę 1951 r. jednostki te osiągnęły pełną gotowość bojową. Kolejne przedsięwzięcia organizacyjne miały być przeprowadzone w 1951 r.

Poważnym problemem w realizacji planu rozbudowy armii były niedobory kadrowe oficerów oraz podoficerów zawodowych, a także żołnierzy służby zasadniczej, co m.in. uniemożliwiało wystawienie odpowiednio rozbudowanych jednostek obrony przeciwlotniczej kraju. W związku z tym zamierzano powołać do służby 4 tys. „sprawdzonych” oficerów rezerwy najmłodszych roczników oraz 3 tys. osób za pośrednictwem partyjnego i związkowego naboru

kadrowego. 1 kwietnia 1951 r. dokonano dodatkowego, wiosennego poboru do służby zasadniczej. Dla wypełnienia luk sprzętowych, które oceniano – te najbardziej pilne – na 132 czołgi ciężkie i 4 tys. samochodów ciężarowych, zamierzano zwiększyć import ze Związku Radzieckiego i zwrócić się do przewodniczącego Urzędu Planowania o zadysponowanie przekazania 2 tys. samochodów ciężarowych z bieżącej produkcji. Chciano także zwrócić się o odciążenie armii od realizacji zadań gospodarczych, w które zaangażowanych było 12 tys. żołnierzy służby zasadniczej.³³

Wszystkie te przedsięwzięcia organizacyjne, jak przewidywało kierownictwo wojska – Čepička i szef SG gen. Prochazka – miały w efekcie przynieść zwiększenie stanów wojska z 166 505 żołnierzy i oficerów (25 lipca 1950 r.) do 214 501 na przełomie 1950/51 r. (w tym 28 744 oficerów zawodowych, 10 371 podoficerów zawodowych oraz 175 385 żołnierzy).³⁴

Niezwykle napięte terminy organizacji nowych jednostek w ramach pierwszorzutowych DP, DZmech. i DPanc. pod koniec października 1950 r. uległy dalszemu skróceniu. Na mocy decyzji Węzszego Zespołu Doradczego z 24 października 1950 r. utworzenie drugich pułków artylerii, dywizjonów plot. i batalionów czołgów (bcz) w czterech przygranicznych DP miało zostać przeprowadzone do 30 listopada (zamiast 15 grudnia), sformowanie DZmech. i utworzenie pułków moździerzy i dywizjonów raketowych dla DZmech. miano ukończyć do 15 listopada (zamiast 30 listopada lub nawet 31 grudnia). O miesiąc przyspieszyć też rozkazano (zamiast 31 grudnia – 1 grudnia) motoryzację artylerii dywizyjnej piechoty II i III KA.³⁵

Rozbudowa i przemiany organizacyjne Wojsk Lądowych

Przekształcenia organizacyjne obliczane na dwa lata *de facto* przeprowadzone zostały w okresie październik 1950 – maj 1951 r., przy czym w trakcie wprowadzania uległy modyfikacji, gdyż 1 maja 1951 r. w DZmech. przekształcono dwie DP z 2 OW. Każdy KA miał więc jednolity skład – dwie DP i jedną DZmech. 20 września 1950 r. dowództwo 1 Obwodu w Pradze przeformowano w dowództwo 1 OW, Dowództwo 4 Obwodu w Bratysławie przekształcono w dowództwo 2 OW, a jego siedzibę przeniesiono do Trenčyna. Równocześnie zlikwidowano dowództwo 3 Obwodu w Brnie, a dowództwo I Korpusu przeniesiono z Karlowych Warów do Bańskiej

³³ Ibid., UPS/44, 44 zasedání UPS ministra národní obrany, 24 X 1950, cj 1120/Taj. NGST/1950, Zpráva o reorganizaci armády, Praga, 15 IX 1950 r., 1–9.

³⁴ Ibid., Příloha 1, Celkový výkaz počtů v armádě, b.m., b.d., b.p.

³⁵ Ibid., 44 zasedání UPS ministra národní obrany, 24 X 1950, Plán postupného provedení reorganizace a dislokace armády, b.m., b.d., 1–2.

Bystrzycy. W listopadzie–grudniu 1950 r. wszystkie dywizje piechoty i dywizje szybkie zostały przekształcone w DP lub DZmech.:

- 1 Dywizja (1. *divize*) Czeskie Budziejowice na 1 DP (1. *pěší divize*) Czeskie Budziejowice,
- 2 Dywizja (2. *divize*) Sušice na 2 DP (2. *pěší divize*) Sušice,
- 3 Dywizja Szybka (3. *divize /rychlá/*) Kromieryż na 13 DP (13. *pěší divize*) Kromieryż,
- 5 Dywizja Szybka (5. *divize /rychlá/*) Praga na 5 DZmech. (5. *mechanizovaná divize*) Slaný,
- 6 Dywizja (6. *divize*) Brno na 6 DP (6. *pěší divize*) Brno,
- 7 Dywizja (7. *divize*) Nowy Jiczyn na 7 DP (7. *pěší divize*) Opawa,
- 8 Dywizja Szybka (8. *divize /rychlá/*) Kolín na 8 DZmech. (8. *mechanizovaná divize*) Kolín,
- 9 Dywizja (9. *divize*) Trenczyn na 9 DP (9. *pěší divize*) Trnawa,
- 10 Dywizja (10. *divize*) Koszyce na 10 DP (10. *pěší divize*) Koszyce,
- 11 Dywizja (11. *divize*) Pilzno na 11 DP (11. *pěší divize*) Pilzno,
- 12 Dywizja (12. *divize*) Litomierzyce na 12 DP (12. *pěší divize*) Karlowe Wary,
- 14 Dywizja (14. *divize*) Hradec Králové (do 1949 r. Mladá Boleslav) na 14 DP (14. *pěší divize*) Ołomuniec.³⁶

Dowództwu 1 OW podporządkowane zostały dwa korpusy – II i III, stacjonujące na obszarze Czech. W skład II KA w 1950 r. weszły 1 i 2 DP oraz 8 DZmech., III Korpusu: 11, 12 DP i 5 DZmech. W składzie 2 OW w IV KA znajdowały się 6, 13 i 14 DP, a w I KA – 7, 9, 10 DP. Od stycznia 1951 r. dowództwa korpusów przemianowano w dowództwa KA, wprowadzono także arabską numerację tych związków taktycznych. 1 maja 1951 r. 13 i 14 DP na Słowacji i Morawach przeorganizowano w DZmech., w związku z tym zmianie uległy składy 1 i 4 KA – 1 KA w Bańskiej Bystrzycy obejmował odtąd 9, 10 DP i 13 DZmech., a 4 KA w Brnie – 6, 7 DP i 14 DZmech.³⁷

Wraz z pracami organizacyjnymi nad rozbudową armii w okresie pokojowym trwały wysiłki nad przygotowaniem planów użycia CzSZ na wypadek konfliktu zbrojnego oraz związane z tym prace nad mobilizacyjnym rozwinięciem jednostek armii czechosłowackiej. Równocześnie opracowywano koncepcje wyekwipowania oraz przebrojenia jednostek czechosłowackich w sprzęt produkcji krajowej (opracowania własne lub na licencji radzieckiej), importowany ze Związku Radzieckiego oraz tzw. zdobyczny (poniemiecki), dostosowany jednak do zunifikowanej (radzieckiej) amunicji.

Zgodnie z planami przebrojenia z 8 stycznia 1951 r. w przypadku artylerii stan minimum osiągnięty miał zostać zasadniczo do końca 1953 r.

³⁶ Minařík, „Chronologie.”

³⁷ Minařík, „Organizace.”

Jednak co do niektórych rodzajów dział – m.in. plot. – rozwój ilościowy miał trwać jeszcze w 1954 i 1955 r. W wojskach pancernych oraz lotnictwie mimo osiągnięcia w 1953 r. stanów docelowych (np. w lotnictwie szturmowym) trwać miała rozbudowa lotnictwa myśliwskiego oraz intensywny wzrost liczby czołgów T-34/85 budowanych na radzieckiej licencji.

Artyleria przeciwpancerna i tzw. artyleria piechoty miały być docelowo reprezentowane przez dwa typy armat: armaty ppanc. 57 mm (vz. 43) – 992 szt. na 31 grudnia 1953 r. oraz czeskiej konstrukcji działa bezodrzutowe 76 mm (240 szt. na 31 grudnia 1953 r., ostatecznie nieprzyjęte na uzbrojenie). Artylerię dywizyjną tworzyć miały: armaty 76 mm konstrukcji czeskosłowackiej (504 szt. na 31 grudnia 1953 r. – nieprzyjęte na uzbrojenie), armaty radzieckie vz. 42 76 mm (888 szt. na 31 grudnia 1953 r.) oraz haubice 122 mm vz. 38 (992 szt., stan osiągnięty do 31 grudnia 1954 r.). W tzw. artylerii korpusnej, armijnej oraz odwodów Naczelnego Dowództwa stany docelowe miały zostać osiągnięte do końca 1953 r.: 137 armat 85 mm produkcji czeskiej (vz. 52), 120 armat 122 mm (vz. 31/37), 324 haubice 152 mm (przekalibrowane haubice niemieckie – vz. 18/47) i 96 armatohaubic 152 mm (vz. 37). W ciągu kolejnych dwóch lat do 220 wzrosnąć miała liczba armat 85 mm. Satisfakcjonujący poziom wyposażenia w moździerze miano osiągnąć do końca 1953 r.: 18 czeskich moździerzy 82 mm (vz. 36), 647 moździerzy radzieckich 82 mm (vz. 37, 41, 43), 1072 moździerze czeskosłowackie (nowej konstrukcji – późniejszy vz. 52) 82 mm, 310 moździerzy 120 mm radzieckich (vz. 38, 43) i 146 moździerzy czeskosłowackich 120 mm (B 24), 192 moździerze 160 mm (vz. 43). Na koniec 1955 r. wzrosnąć miała liczba sprzętu czeskosłowackiego, zmniejszyć zaś częściowo wojennej jeszcze proveniencji sprzętu produkcji radzieckiej. Zaspokojenie potrzeb w przypadku wyrzutni raketowych miało nastąpić w 1953 r. po wyprodukowaniu 192 wyrzutni raketowych 130 mm (vz. 51) i 108 wyrzutni 210 mm (niewprowadzonych na uzbrojenie).

Artyleria plot. winna była osiągnąć stany docelowe pod koniec 1953 r.: 76 dział 37 mm (vz. 39), 700 armat produkcji czeskosłowackiej 57 mm (vz. 52) i 312 armat plot. 85 mm (vz. 44).³⁸

Wojska pancerne miały stopniowo pozbywać się sprzętu tzw. zdobycznego – tj. brytyjskiego i amerykańskiego (już w 1952 r.) oraz niemieckiego (ostatecznie w 1954 r.). Docelowe stany miały uzyskać po osiągnięciu pełnej zdolności produkcyjnej przez zakłady wytwarzające czołgi T-34/85 na radzieckiej licencji – w końcu 1954 r. Dopiero pod koniec okresu – właśnie w 1953 r. – miała się rozpocząć też wielkoseryjna produkcja dział

³⁸ VUA-VHA, f. MNO, 1951, 32/3, Plán přezbrojeni, 8 I 1951 r., Plán přezbrojeni dělostřelectva, Praga, 2.

samobieżnych SU-100, które miały zastąpić przestarzałe już działa ST-I czyli powojennego pochodzenia „Hetzery”.³⁹

Tabela 1. Harmonogram przebrojenia wojsk pancernych – czołgi

Data \ Typ	Cromwell	Challenger	Pz-IV	Stuart	LT-38	T-34/85	Panther	IS
31 XII 1950 r.	179	22	92	37	31	368	1	6
31 XII 1951 r.	179	22	82	37	31	543	33	6
31 XII 1952 r.	-	-	82	-	-	1063	33	6
31 XII 1953 r.	-	-	82	-	-	1963	33	6
31 XII 1954 r.	-	-	-	-	-	2863	-	152

Źródło: VUA-VHA, f. MNO, 1951, 32/3, Plán přezbrojeni, 8 I 1951 r., Plán přezbrojeni tankového vojska, Praga, 2.

**Tabela 2. Harmonogram przebrojenia wojsk pancernych – działa samo-
bieżne**

Data \ Typ	Pz-III	SD-100	SD-88N	SD-105N	SD-152N	ISU-152S	TK-75N	TK-76S
31 XII 1950 r.	126	-	12	8	12	36	350	-
31 XII 1951 r.	126	-	12	8	12	36	350	-
31 XII 1952 r.	126	30	12	8	12	36	350	-
31 XII 1953 r.	-	120	-	-	-	36	-	350
31 XII 1954 r.	-	210	-	-	-	100	-	-

Źródło: VUA-VHA, f. MNO, 1951, 32/3, Plán přezbrojeni, 8 I 1951 r., Plán přezbrojeni tankového vojska, Praga, 2.

W przypadku lotnictwa myśliwskiego samoloty tłokowe miały zostać wyparte ostatecznie w 1953 r. przez produkowane na licencji – co najmniej do końca 1955 r. – samoloty Jak-23 czyli S-101, a w lotnictwie szturmowym docelowy poziom 376 samolotów bojowych Il-10 (produkowanych na licencji jako B-33) miał zostać osiągnięty do końca 1953 r.⁴⁰

Tabela 3. Harmonogram przebrojenia lotnictwa

Data \ Typ	S-199	CS-199	S-97	S-92	S-101	CS-101	B-33	CB-33
31 XII 1950 r.	325	77	10	6	-	-	55	8

³⁹ Ibid., Plán přezbrojeni, 8 I 1951 r., Plán přezbrojeni tankového vojska, Praga, 2.

⁴⁰ Ibid., Plán přezbrojeni, 8 I 1951 r., Plán přezbrojeni letectva, Praga, 2.

31 XII 1951 r.	290	70	-	-	10	-	72	18
31 XII 1952 r.	250	55	-	-	128	30	244	42
31 XII 1953 r.	-	-	-	-	530	75	376	66
31 XII 1954 r.	-	-	-	-	658	87	376	66
31 XII 1955 r.	-	-	-	-	830	102	376	66

Źródło: VUA-VHA, f. MNO, 1951, 32/3, Plán přezbrojeni, 8 I 1951 r., Plán přezbrojeni letectva, Praga, 2.

W rezultacie narady na Kremlu w styczniu 1951 r. nastąpiło nie tylko przyspieszenie harmonogramów przebrojenia i wystawiania nowych jednostek, ale także zmiany dotyczące wprowadzania pewnych typów uzbrojenia. Najbardziej dostrzegalne stało się to w przypadku wojsk pancernych oraz lotnictwa. W nowym planie przebrojenia przedstawionym do akceptacji kierownictwa czechosłowackiej partii komunistycznej latem 1951 r. produkcja czołgów T-34/85 już w 1952 r. sięgnąć miała nie 500, a 800 szt., w przypadku dział samobieżnych SU-100 planowano wyprodukować i wprowadzić na uzbrojenie wojsk czechosłowackich w 1952 r. nie 30, a 200 szt. W międzyczasie zrezygnowano z wprowadzenia do produkcji samolotu Jak-23, zamiast niego rozpoczęto gorączkowe przygotowania do produkcji samolotu MiG-15 (S-102), którego w 1952 r. miano wprowadzić wyprodukować nieco mniej niż Jak-23, bo 110 szt. zamiast 118 (plus 30 szkolno-bojowych S-101 i CS-101), za to w 1953 r. zamierzano wyprodukować w zawrotnej liczbie 1719 egz. (zamiast wcześniej planowanych 402 szt. bojowych Jak-23 i 45 szkolno-bojowych CS-101). Wyraźnie szybsze miało być także tempo produkcji i przeobrażania lotnictwa czechosłowackiego w samoloty Il-10. O ile we wcześniejszym wariantcie planu przebrojenia zamierzano w 1952 r. wyprodukować 196 szt. bojowego i szkolno-bojowego Il-10, o tyle w późniejszym liczbę tę podniesiono do 368 szt. w 1952 r. i 550 szt. (156 w pierwotnym wariantcie) w 1953 r.

W nowym planie momentem zakończenia przebrojenia zarówno jednostek pierwszego, jak i drugiego rzutu miał być zasadniczo koniec 1953 r. W niektórych rodzajach broni miały także zostać utworzone rezerwy mobilizacyjne.⁴¹

Wraz z opracowaniem w lutym–marcu 1951 r. pierwszych planów operacyjnych armii czechosłowackiej zostały także przygotowane plany jej rozwinięcia mobilizacyjnego. Armia czechosłowacka po mobilizacji składać się miała z siedmiu KA (4 stałych, 3 formowanych na nowo) w składzie 14 DP (6 formowanych na wypadek wojny) i 7 DZmech. (3 formowanych na wypadek wojny), 3 DPanc. (w tym jednej mobilizowanej), 2 DArt. (w tym

⁴¹ Národní archiv, f. KSČ-ÚV-02/5 KSČ-Ústřední výbor 1945–1989, Praha, politický sekretariát 1951–1954, svazek 6, aj. 62. B.2g, Plán přezbrojeni, Praga, [po 30 VI 1951 r.], 22–54.

jednej formowanej), 4 brygad fortecznych (formowanych na bazie jednej istniejącej w czasie pokoju brygady fortecznej noszącej też nazwę brygady rejonów umocnionych), 4 rezerwowych BP, 2 rezerwowych (armijnych) pułków piechoty, ośrodka powietrzno-desantowego. Zmobilizowane wojska lotnicze obejmować miały dwa korpusy myśliwskie, każdy w składzie 3 dywizji (3-pułkowych) po 102 samoloty, 2 DLSz (po 3 pułki, razem 120 samolotów każda), pułku lotnictwa rozpoznawczego (na samolotach B-33) oraz dywizji lotnictwa bombowego na samolotach Tu-2 (w niepełnym składzie – 62 samoloty).⁴² Gros przedsięwzięć organizacyjnych przeprowadzono w 1951 r., jedynie kilka spośród jednostek przewidywanych w planie mobilizacyjnym z 1951 r. zamierzano sformować dopiero w 1952 r. – dotyczyło to brygady fortecznej, dowództwa brygady powietrzno-desantowej oraz jednostek lotniczych i ich zabezpieczenia.⁴³

Zgodnie z planami rozwinięcia mobilizacyjnego na wypadek wojny do już istniejących czterech KA, wojsk pancernych, artylerii miały dołączyć: 5 KA – 20, 22 DP, 24 DZmech.; 7 KA – 21, 23 DP, 25 DZmech.; 10 KA – 30, 32 DP, 15 DZmech, 133 DArt., 34 BAP panc., 33 DPanc., 1 i 2 Dywizjon Pociągów Pancernych, pułk pontonowy, batalion czołgów miotaczy ognia, kompania okrętów, szkolny pułk saperów, dwie saperskie brygady budowlane i wiele innych jednostek głównie łączności.⁴⁴

Przygotowania wojenne obejmowały także przygotowanie fortyfikacyjne pierwszego pasma obrony. W związku ze zmianą położenia geopolitycznego Czechosłowacji straciły na znaczeniu północny i północno-zachodni odcinek granicy (po 1945 r. granica z Polską lub radziecką strefą okupacyjną Niemiec, od 1949 r. Niemiecką Republiką Demokratyczną – NRD), a zyskał kierunek zachodni i południowo-zachodni. Na tym odcinku w latach 1952–1953 olbrzymim wysiłkiem wybudowano – składający się jednak głównie z umocnień ziemno-drewnianych – pas obronny. Stopniowo miał on być wzmacniany przez budowę żelbetonowych, prefabrykowanych stanowisk bojowych. W skład wzniesionego systemu obronnego wchodziło: 368 km okopów, 30 km okopów łącznikowych, 462 ziemno-drewniane schrony bojowe, 300 kamiennie-ziemnych (prefabrykowanych) schronów bojowych, 37 stanowisk dla moździerzy, 116 stanowisk dla dział p panc., 230 schronów dla dowództw batalionu lub pułku, 240 schronów dla żołnierzy, 290 schronów obserwacyjnych dla dowództwa.

⁴² Ibid.

⁴³ VUA-VHA, f. Nejvyšší poradní orgány v armádě 1945–1956, VR/8, Zasedání Vojenské rady ministra dne 19.12.1951, Zpráva o početním stavu jednotek armády k 1.12.1951, Praga, 15 XII 1951 r., 1–12.

⁴⁴ *Plánování*, 98, 102–105.

Liczba ta jednak obejmowała jedynie około 1/3 potrzebnych na tym odcinku obiektów. Po 1955 r. rozpoczęto także budowę obiektów umocnionych na przedpolu, które obsadzane miały być przez oddziały Straży Granicznej. Oprócz tego na obszarze Czech i Moraw corocznie wiosną i na jesień siłami sześciu DP dokonywano prac konserwacyjnych w przedwojennych schronach typu lekkiego, które miały być także użyte w wypadku konfliktu zbrojnego. W ramach rozbudowy inżynieryjnej pierwszego pasma obrony rozmieszczono na nim do 1953 r. 10 500 żelazobetonowych ostrosłupów (4,7 km przeszkód), wybudowano 485 przeszkód drogowych, 165 zapór drogowych, wykopano 20 km rowów przeciwpancernych. Wytypowano i przygotowano również mosty kolejowe i drogowe do wysadzenia na wypadek wojny.⁴⁵

Obsadę przywróconych do użytku przedwojennych umocnień na odcinku południowomorawskim i słowackim zapewnić miała sformowana 15 kwietnia 1952 r. 8 Brygada Forteczna (jeszcze w tym samym roku w celu utajnienia jej przeznaczenia przemianowana na BP) w Rajhradzie. Na wypadek wojny brygada miała ulec przeformowaniu w 8 Korpus Forteczny, liczący cztery brygady. Brygada w okresie pokojowym składała się z 4 batalionów fortecznych (1 – Jemnice, 2 – Znojmo, 3 – Pohořelice, 4 – Malacky). 1 i 2 batalion składały się z trzech, a 3 i 4 batalion z pięciu kompanii karabinów maszynowych. Każdy batalion miał do dyspozycji kompanię moździerzy 82 mm, baterię moździerzy 120 mm, baterię dział ppanc. 75 mm, baterię armat 105 mm i baterię haubic 105 mm. Batalion obejmował też kompanię strzelecką, łączności, inżynieryjną, pluton dowodzenia, medyczny, drużynę obrony chemicznej, warsztat samochodowy i punkt weterynaryjny. Każdy z batalionów dysponował ponadto ośmioma działami samobieżnymi produkcji niemieckiej (3 SD-152N, 2 SD-105, 3 SD-88), a cała brygada miała do dyspozycji 35 transporterów opancerzonych International (*half-track*).⁴⁶

Kolejne lata (aż do 1953 r.) przynosiły stopniowe podnoszenie stanów osobowych armii czechosłowackiej. Z jednej strony była to realizacja „rekomendacji moskiewskich” ze stycznia 1951 r., które w przypadku Czechosłowacji przewidywały osiągnięcie stanu pokojowego armii na poziomie 250 tys. żołnierzy, z drugiej – dalsza modyfikacja programów rozwoju sił zbrojnych. Pod wpływem doświadczeń wojny w Korei zwiększono liczbę formowanych jednostek lotnictwa, starano się też wydatnie powiększyć potencjał obrony przeciwlotniczej. Liczebność armii wzrosła więc do 264 tys.

⁴⁵ Ibid., 143–144.

⁴⁶ Dubánek, Lakosil i Minařík, *Utajená*, 181; Francev, *Československé*, 57; Minařík, „Vaše dotazy,” Odpověď na dotaz 673, *Československá armáda*, dostęp czerwiec 10, 2021, <https://armada.vojenstvi.cz/vase-dotazy/45.htm>.

pod koniec 1951 r. i ok. 300 tys. na początku 1953 r. (osiągając stan maksimum).⁴⁷ Te wysokie stany liczebne były jednak także efektem bardzo poważnego zwiększenia liczebności słuchaczy szkół wojskowych (które obejmowało nawet szkoły wojskowe dla młodocianych) oraz utrzymywania w ramach wojska licznych (27) jednostek roboczych (w tym 20 pomocniczych batalionów pracy, grupujących poborowych pochodzących z grup społecznie i politycznie niepewnych).

Według szczegółowych danych z 1 grudnia 1951 r. planowany (etatowy) stan armii wynosił 293 341 osób, w tym 42 942 generałów i oficerów, 15 799 podoficerów zawodowych, 47 638 podoficerów służby zasadniczej, 110 365 żołnierzy, 28 590 słuchaczy szkół oficerskich i uczniów, 25 847 podoficerów i żołnierzy służby zasadniczej ponad etat, 22 160 żołnierzy w jednostkach pracy. Stan faktyczny wynosił 264 418 osób, z tego 31 411 generałów i oficerów, 5788 podoficerów zawodowych, 22 258 podoficerów służby zasadniczej, 157 669 żołnierzy służby zasadniczej, 28 590 uczniów i słuchaczy szkół oficerskich, 18 702 żołnierzy w wojskowych jednostkach pracy. W etacie wojska było 235 692 oficerów i żołnierzy, poza normą utrzymywano 28 276 żołnierzy.⁴⁸ Zgodnie z planowanymi stanami najliczniejszym rodzajem wojsk miała być piechota – 52,23%, następnie wojska obrony przeciwlotniczej kraju – 9,9%, artyleria – 7,91%, lotnictwo – 7,43%, wojska pancerne – 6,95%, wojska powietrzno-desantowe – 0,93%.⁴⁹

Stan armii czechosłowackiej na przełomie 1952 i 1953 r.

Na początku 1953 r. MON Czechosłowacji podlegały: dwie dywizje pancerne (3 i 4 DPanc.), dwa samodzielne pułki (1 Pułk Czołgów Ciężkich i Dział Samobieżnych oraz 80 pułku zmechanizowanego /pzmech./ specjalnego znaczenia, dyslokowany w Pradze), jedna DArt. (cztery Brygady Artylerii), dwie BAC, jedna BAP panc., dwie Dywizje Artylerii Przeciwlotniczej (DAPlot.) oraz 22 Brygada Desantowa.

W skład 1 OW wchodziły: 2 KA (1, 2 DP, 8 DZmech.) i 3 KA (11, 12 DP, 5 DZmech) oraz jednostki bezpośrednio podporządkowane dowództwu okręgu – BAC, pappanc., paplot. W skład 2 OW wchodziły: 4 KA (6, 7 DP,

⁴⁷ Minařík, „Tabulkové mírové počty vojáků čs. armády,” Československá armáda, dostęp czerwiec 10, 2021, <https://armada.vojenstvi.cz/povalecna/cisla-fakta/tabulkove-mirove-pocty-vojaku-cs-armady.htm>; *Vojenské Dějiny Slovenska*, 104.

⁴⁸ VUA-VHA, f. Nejvyšší poradní orgány v armádě 1945–1956, VR/8, Zasedání Vojenské rady ministra dne 19.12.1951, Zpráva o početním stavu jednotek armády k 1.12.1951, Praga, 15 XII 1951 r., 1–3.

⁴⁹ *Ibid.*, Příloha čis. 2 Rozdělení vojenských osob podle druhu vojsk podle plánovaných počtu ke dni 1/12 1951, Praga, 15 XII 1951 r., 1.

14 DZmech.), 1 KA (9, 10 DP, 13 DZmech.) oraz – niepodlegające dowództwom korpusów – jednostki wsparcia: BAC, pappanc., papplot., a także 8 BP.

Dowództwu Lotnictwa podlegało dowództwo 15 Korpusu Lotnictwa Myśliwskiego (KLM) – 1, 2, 3 DLM – samodzielna 22 DLM, 34 DLSz (trzy pułki), 46 DLB (trzy pułki), cztery inne pułki lotnictwa, trzy Dywizje Techniczne. Obronę przeciwlotniczą kraju tworzyły dwie Dywizje Przeciwlotnicze oraz samodzielne dywizjony plot.⁵⁰

Wszystkie DPanc. miały tzw. pełne stany wynoszące 5 tys. żołnierzy w okresie pokoju, DZmech. o pełnych stanach liczyły 6 tys. żołnierzy, w przypadku DP w 1951 r. dywizje o pełnych stanach liczyły 9 tys. żołnierzy, obniżonych 6,5 tys., a skadrowane – 2 tys. żołnierzy. Znaczne zmiany nastąpiły, jeśli chodzi o wyposażenie w sprzęt pancerny – czołgi.⁵¹

Tabela 4. Etatowy stan czołgów w dywizjach pancernych, zmechanizowanych i piechoty (strzeleckich) armii czechosłowackiej w latach 1950–1955

Rok	DPanc.	DZmech.	DP o pełnych stanach	DP o stanach obniżonych	DP skadrowana
1950	125	96	21	21	10
1951	170	138	-	-	-
1952	177	143	32	32	32
1954	209	205	59	59	39
1955	-	-	35	35	35

Źródło: Minařík, „Vaše dotazy,” Odpověď na dotaz 512, Československá armáda, dostęp czerwiec 10, 2021, <https://armada.vojenstvi.cz/vase-dotazy/35.htm>.

Według etatów z lat 1950–1951 czechosłowacka DP składać się miała z trzech pułków piechoty, dwóch pułków artylerii (armat i haubic), pułku czołgów (pcz) i dział samobieżnych, dywizjonów: ppanc., raketowego, plot., batalionów saperów i łączności, kompanii rozpoznania i samochodowej, plutonu chemicznego i innych służb tyłowych. Pułk piechoty (pp) obejmował trzy bataliony piechoty (bp), baterię ppanc., baterię lekkich dział samobieżnych, baterię moździerzy, kompanię łączności, pluton rozpoznania, pluton saperów, pluton obrony przeciwchemicznej, pluton karabinów plot., pluton zaopatrzenia, pluton transportowy, warsztaty, orkiestrę

⁵⁰ Minařík, „Vaše dotazy,” Odpověď na dotaz 1185, Československá armáda, dostęp czerwiec 10, 2021, <https://armada.vojenstvi.cz/vase-dotazy/79.htm>.

⁵¹ Minařík, „Vaše dotazy,” Odpověď na dotaz 512, Československá armáda, dostęp czerwiec 10, 2021, <https://armada.vojenstvi.cz/vase-dotazy/35.htm>.

i szkołę pułkową. Pułk artylerii armat obejmował dwa dywizjony po 12 dział 76 mm (po wprowadzeniu do uzbrojenia – armat 85 mm) i jeden dywizjon haubic 122 mm, pułk artylerii haubic: dwa dywizjony haubic 122 mm oraz jeden dywizjon armat 76 mm, potem 85 mm – łącznie 36 dział 76 (85) mm i 36 haubic 122 mm. Pułk czołgów i artylerii samobieżnej składał się z trzech kompanii czołgów, dywizjonu lekkich dział samobieżnych, kompanii zabezpieczenia technicznego i plutonu gospodarczego. Łącznie z bateriami dział samobieżnych (6 szt.) w każdym z pułków piechoty oznaczało to, że DP dysponowała 32 (początkowo 21) czołgami średnimi i 31 działami samobieżnymi (ogółem 63 wozami pancernymi). DP dysponowała ponadto organicznym dywizjonem ppanc. (3 baterie po 4 działa – łącznie 12 dział 76 mm, potem – w miarę przebrojenia – 85 mm) i dywizjonem rodzimych wyrzutni rakiet 130 mm: 3 baterie po 4 wyrzutnie, razem 12 wyrzutni. Dywizjon przeciwlotniczy składał się z trzech baterii 37 mm dział przeciwlotniczych, baterii wielkokalibrowych karabinów maszynowych (wkm) 12,7 mm, plutonu łączności, gospodarczego, transportowego i służb technicznych, batalionu saperów obejmującego dwie kompanie saperskie, kompanii technicznej, plutonu zaopatrzenia, szkolnego i drużyny łączności. Batalion łączności składał się z trzech kompanii (eksploatacyjnej, radiowej i kablowej).⁵²

W 1954 r. etat DP (od 1 listopada 1954 r. Dywizji Strzeleckiej – DS) niewiele się zmienił – w jednostkach artylerii działa 76 mm zostały zastąpione przez czechosłowackiej produkcji armaty 85 mm, w pułku czołgów i dział samobieżnych w miejsce dywizjonu lekkich dział samobieżnych pojawił się dywizjon dział samobieżnych, a w dywizjonie plot. jedna bateria pozostała przy działach 37 mm, dwie kolejne miały dysponować armatami 57 mm.⁵³

Według etatów pokojowych z lat 1950–1951 DZmech. składała się z dwóch pzmech., jednego pułku artylerii, pułku moździerzy, pcz i dział samobieżnych, dywizjonów: artylerii plot. i raketowego, batalionów: rozpoznawczego, saperów, łączności i samochodowego oraz plutonu chemicznego. Pułk zmechanizowany składał się z bcz, trzech bzmech., dywizjonu dział 76 mm, kompanii: przeciwlotniczych karabinów maszynowych, rozpoznawczej, zabezpieczenia technicznego, plutonu transportowego i zaopatrzeniowego. Od 1951 r. do 1955 r. artylerię DZmech. tworzył jeden pułk artylerii haubic (dwa dywizjony po 12 haubic 122 mm) oraz pułk moździerzy (dwa dywizjony po 12 moździerzy 120 mm) i dywizjon raketowy – trzy baterie po 4 wyrzutnie 130 mm. W pułku czołgów i dział samobieżnych

⁵² *Vojenské Dějiny Československa*, 5:409; Minařík, „Vaše dotazy,” Odpověď na dotaz 1116, Československá armáda, dostęp czerwiec 10, 2021, <https://armada.vojenstvi.cz/vase-dotazy/75.htm>.

⁵³ *Vojenské Dějiny Československa*, 5:535; Minařík, „Vaše dotazy,” 1116.

znajdowały się dwa bcz, batalion fizylierów, kompania zabezpieczenia technicznego, pluton transportowy i gospodarczy. Batalion rozpoznawczy składał się z kompanii: czołgów, transporterów opancerzonych, ppanc., motocyklowej oraz plutonu zabezpieczenia technicznego i drużyny gospodarczej. Batalion saperów obejmował dwie kompanie saperów, plutony: techniczny, zaopatrzenia, szkolny i drużynę łączności. Batalion łączności składał się z kompanii eksploatacyjnej, radiowej i kablowej, batalion samochodowy – z dwóch kompanii samochodowych i plutonów: zabezpieczenia technicznego i gospodarczego.⁵⁴

Zgodnie z etatami z 1954 r. DZmech. składała się z trzech pzmech. Pułk zmechanizowany obejmował dwa bzmech., bcz, batalion dział samobieżnych, baterię dział 85 mm, baterię moździerzy 120 mm oraz pluton przeciwlotniczy. Pułk czołgów składał się z trzech bcz, batalionu fizylierów, plutonu samochodowego i gospodarczego. Batalion dział samobieżnych obejmował cztery kompanie dział samobieżnych. W dywizjonie plot. znajdować się miała bateria dział plot. 30 mm czechosłowackiej produkcji i dwie baterie dział plot. 57 mm. Batalion rozpoznawczy składał się z trzech kompanii: czołgów, transporterów opancerzonych i motocyklowej. W składzie batalionu saperów znajdowały się dwie kompanie saperów i jedna saperka kompania techniczna.⁵⁵

Dywizja pancerna zgodnie z etatem pokojowym z lat 1950–1951 składała się z jednego pzmech., dwóch pcz, jednego pułku artylerii, dywizjonów: plot. i raketowego, batalionów: saperów i łączności, kompanii rozpoznawczej i samochodowej, plutonu chemicznego oraz innych oddziałów tyłowych i zabezpieczenia. Pułk zmechanizowany składał się z dwóch bzmech. i jednego zmotoryzowanego, batalionu dział samobieżnych, dywizjonu artyleryjskiego z armatami 76 mm, kompanii karabinów przeciwlotniczych wyposażonej w wkm 12,7 mm, baterii moździerzy, kompanii fizylierów, kompanii zabezpieczenia technicznego, plutonu transportowego i gospodarczego. Dywizje pancerne w latach 1950–1951 dysponowały pułkiem artylerii (jeden dywizjon dział 76 mm, dwa dywizjony po 12 haubic 122 mm), w latach 1951–1955 pułk artylerii składał się z dwóch dywizjonów haubic 122 mm (ogółem 24 lufy) oraz od 1951 r. dywizjonu raketowego w składzie dwóch baterii – 8 wyrzutni 130 mm. Pułk czołgów obejmował dwa bcz, jeden batalion fizylierów, kompanię zabezpieczenia technicznego, pluton transportowy i gospodarczy. Dywizjon przeciwlotniczy składał się z dwóch baterii dział 37 mm, baterii wkm 12,7 mm, plutonu łączności, gospodarczego, transportowego. Batalion saperów obejmował dwie kompanie saperów i kompanię techniczną, batalion łączności: kompanie eksploatacyjną,

⁵⁴ *Vojenské Dějiny Československa*, 5:407; Minařík, „Vaše dotazy,” 1116.

⁵⁵ *Vojenské Dějiny Československa*, 5:534; Minařík, „Vaše dotazy,” 1116.

radiową i kablową.⁵⁶ W 1954 r. DPanc. składała się już z trzech pcz (po trzy bcz, batalion fizylierów, pluton samochodowy i gospodarczy), pzmech. o zmienionym składzie (dwa bzmech., batalion dział samobieżnych, bcz, bateria dział 85 mm, bateria moździerzy 120 mm, pluton plot.), pułku haubic, dywizjonu raketowego, dywizjonu plot., batalionu rozpoznawczego (kompania czołgów, transporterów opancerzonych, motocyklowa), batalionu saperów, batalionu łączności, kompanii samochodowej i plutonu chemicznego.⁵⁷

Rozbudowa lotnictwa

W 1950 r. czecosłowackie lotnictwo wojskowe składało się z dwóch dywizji lotnictwa – jednej DLM (3 pułki) i jednej Mieszanej Dywizji Lotnictwa (jeden pułk lotnictwa myśliwskiego, jeden pułk lotnictwa szturmowego) oraz samodzielnych pułków lotnictwa rozpoznawczego, łączności (dwóch), artylerii i transportowego. Forsowna rozbudowa i przekształcenia organizacyjne lotnictwa rozpoczęły się jesienią 1950 r., jednak – w odróżnieniu od wojsk lądowych – przez całą pierwszą połowę lat pięćdziesiątych, niezależnie od pewnych zmian w podporządkowaniu wojsk lotniczych, trwało formowanie nowych jednostek i uzupełnianie ich stanów liczebnych. 1 stycznia 1951 r. zaczęto formowanie pierwszej jednorodnej DLM. Dowództwo 2 DLot. w Pradze Kbely zostało przeformowane w dowództwo 3 DLM (*letecká stíhací divize*, od 1951 r. stacjonującej w Mladej, a od maja 1952 r. w Linach), któremu podlegać miały 1, 3 i 5 PLM (Kbely, Brno, Pilzno). Równocześnie w pułki lotnictwa myśliwskiego zostały przekształcone 8 PLOT. (Kbely) i sformowany 15 grudnia 1950 r. z jednostek lotniczych wojsk wewnętrznych 51 PLOT., podporządkowany bezpośrednio Dowództwu Lotnictwa. 1 czerwca 1951 r. sformowano dowództwo 22 DLM oraz podporządkowano mu 4 i 18 PLM (wszystkie w Pilźnie). 1 października 1951 r. sformowano 11 PLM w Mladej, który włączono do 3 DLM. Jednostki lotnictwa myśliwskiego zostały podporządkowane utworzonemu 1 listopada 1951 r. dowództwu 15 KLM w Pradze.⁵⁸

Od grudnia 1951 r. trwały prace nad kolejnymi planami rozbudowy lotnictwa czecosłowackiego. Przedstawiony w lutym 1952 r. Radzie Wojskowej MON raport dowódcy lotnictwa przewidywał utworzenie do 1 kwietnia 1952 r. dowództwa 5 DLM (odrzutowej) w Žatcu oraz do jesieni tego roku 15 i 17 PLM, a do 1 września 1952 r. dowództwa 1 DLM (odrzutowej)

⁵⁶ *Vojenské Dějiny Československa*, 5:408; Minařík, „Vaše dotazy,” 1116.

⁵⁷ *Vojenské Dějiny Československa*, 5:531; Minařík, „Vaše dotazy,” 1116.

⁵⁸ Minařík, „Chronologie.”

w Czeskich Budziejowicach w składzie 9, 16 (przemianowanego z 1 PLM) oraz 19 PLM. Do września miał zostać także odtworzony 1 PLM.

W 1953 r. powołać miano dowództwo 17 Mieszanego KLot. w Hradcu Králové oraz podporządkowanego mu dowództwa 2 DLSz (także w Hradcu Králové), w składzie 21, 23, 27 PLSz. W Hradcu Králové powstać też miało dowództwo 4 Technicznej Dywizji Lotnictwa, któremu podporządkowane były bataliony lotnicze obsługujące poszczególne dywizje korpusu. Na lotnisku Mladá do końca listopada sformować miano dowództwo 166 DLM (odrzutowej) w składzie 13, 31, 33 PLM.

Na rok 1954 planowano utworzenie w Młodej dowództwa 19 KLot. (myśliwskiego) oraz sformowanie na jesieni kolejnego roku – 168 DLM, stacjonującej na lotnisku Bechyně, w składzie 10, 12, 14 PLM.⁵⁹

Kolejne plany rozbudowy lotnictwa przewidywały sformowanie w 1955 r. na lotnisku w Przerowie 24 DLM, w 1956 r. dowództwa 21 KLM w Ołomuńcu i 26 DLM w Zvoleniu, a w 1957 r. – w nieznanymi jeszcze pod koniec 1952 r., gdy plany formułowano, lokalizacjach – 170 DLM i 36 DLSz.⁶⁰ Według tych nieco chyba zbyt ambitnych planów w 1957 r. lotnictwo czechosłowackie w okresie pokojowym miało liczyć 4 KLot. w składzie: 10 DLM, 3 DLSz i 1 DLB.

Gorączkowa rozbudowa lotnictwa trwała w 1952 r. – 1 kwietnia 1952 r. sformowano dowództwo 5 DLM w Žatcu, a 1 września dowództwo 1 DLM w Czeskich Budziejowicach. W tym samym roku powstały także kolejne PLM: 1 kwietnia 15 PLM (Žatec, w składzie 5 DLM), 1 czerwca – 9 PLM (Mlada, od sierpnia 1952 r. Czeskie Budziejowice w składzie 3 DLM), 1 sierpnia – 17 PLM (Žatec, od października 1954 r. Mladá, od listopada 1955 Hradčany w składzie 5 DLM), 1 września – 16 PLM (Líně, w składzie 3 DLM) i 1 października 19 PLM (Czeskie Budziejowice, od maja 1955 r. Bechyně, w składzie 1 DLM). Jednocześnie część pułków zmieniła swoje podporządkowanie – 11 PLM (ze składu 3 do składu 5 DLM), 51 PLM (z Dowództwa Wojsk Lotniczych w podporządkowanie 22 DLM), 1 i 9 PLM ze składu 3 DLM w skład 1 DLM.⁶¹

W 1951 r. sformowano także pierwszą jednostkę lotnictwa szturmowego – 30 PPlot. przemianowano w 30 PLSz. Znalazł się on w składzie 4 DLot.

⁵⁹ VUA-VHA, f. Nejvyšší poradní orgány v armádě 1945–1956, VR/10, Zasedání Vojenské rady ministra národní obrany dne 13 února 1952, Doklad velitele letectva pro zasedání vojenské rady dne 13.2.1952, Praga, 6 II 1952 r., 5–7.

⁶⁰ Ibid., VR/21, Zasedání Vojenské rady ministra národní obrany dne 19 února 1953. Přehled kasárního fondu. 1 Část. Přehled zabezpečení jednotek, které budou postaveny v letech 1953–1957 podle plánu výstavby čs.armády, Praga, [przed 19 II 1953 r.], 1–2.

⁶¹ Ibid., VR/10, Zasedání Vojenské rady ministra národní obrany dne 13 února 1952, Doklad velitele letectva pro zasedání vojenské rady dne 13.2.1952, Praga, 6 II 1952 r., 3–6; Miňářík, „Chronologie.”

przeformowanej 1 stycznia 1951 r., początkowo w 4 DLSz (Brno), a od 1 sierpnia 1951 r. w 34 DLSz. W składzie dywizji 1 października 1951 r. sformowano kolejny, 32 PLSz (początkowo Brno, potem Trenczyn), a niecały rok później 28 PLSz (Brno), stopniowo wyposażane w samoloty licencyjne B-33 (Ił-10).⁶²

1 września 1951 r. zorganizowano w Hradčanach dowództwo 46 DLot. i sformowano kolejny pułk dywizji – 25 PLB, a po upływie roku – 1 września 1952 r. ostatnią jednostkę dywizji – 29 PLB. Dywizja w istocie miała charakter szkolny. Początkowe plany sprowadzenia 60 samolotów Tu-2 nie zostały zrealizowane, nowoczesny i docelowy sprzęt lotniczy w postaci importowanych z ZSRR samolotów Ił-28 zaczął trafiać dopiero w 1955 r.⁶³

1 czerwca 1951 r. do istniejącego już 1 Pułku Lotnictwa Transportowego (Praga Kbely) dołączył nowo zorganizowany 50 Lotniczy Pułk Łącznikowy (Kurierski). Oprócz nich istniały dwa pułki lotnictwa rozpoznawczego (45 Rozpoznanie Artyleryjskiego i 47 Pułk Lotnictwa Rozpoznawczego). W miejsce szkół lotniczych 15 marca 1951 r. sformowano pięć pułków lotnictwa szkolnego (PLSzk.): 1 – Ołomuniec, 2 – Pieszczany (Piešťany), 3 – Trenczyn, 4 – Prościejów, 5 – Hájniky. 1 lipca 1951 r. dotychczasowy 2 PLSzk. został przemianowany na 6 PLSzk., jednocześnie w Pardubicach został powołany nowy 2 PLSzk.⁶⁴

Wraz z liczbą nowo sformowanych jednostek następował także wzrost liczby personelu lotniczego – liczba pilotów z 421 w dniu 31 grudnia 1950 r. wzrosła do 771 w końcu 1952 r., liczba wylatanych godzin z 98 579 do 126 922 w 1952 r.⁶⁵

W końcu 1952 r. czecosłowackie lotnictwo wojskowe obejmowało 6 DLot. i 29 PLot. Na jego wyposażeniu pozostawało 140 samolotów odrzutowych i aż 1555 tłokowych. Większość jednostek myśliwskich miała bardzo niskie stany uzbrojenia. W 15 KLM zamiast 378 samolotów odrzutowych znajdowały się jedynie 84 samoloty S-102 (MiG-15) i 10 samolotów S-101 (Jak-23), czyli 25% stanów etatowych (1 PLM – 18, 9 PLM – 11, 19 PLM – 1, 5 PLM – 19, 8 PLM – 16, 16 PLM – 3, 11 PLM – 1, 15 PLM – 16, 17 PLM – 10).⁶⁶

Rosnąca rodzima produkcja sprzętu lotniczego na licencji – przede wszystkim samolotów MiG-15, MiG-15bis oraz Ił-10 (B-33) – pozwalała na dalszą rozbudowę lotnictwa myśliwskiego. Nie tylko rosły stany etatowe

⁶² Minařík, „Chronologie.”

⁶³ Miroslav Irra, *Iljušin Il-28 w československém vojenském letectvu* (Nevojice: Jakab, 2013), 8–15.

⁶⁴ Minařík, „Chronologie.”

⁶⁵ Režňák, *Stříbrný*, 77, 181.

⁶⁶ *Ibid.*, 183.

i faktyczne już istniejących związków i jednostek, ale sukcesywnie powstawały nowe jednostki. 15 maja 1953 r. utworzono dowództwo 166 DLM, któremu podporządkowano – wchodzący dotychczas w skład 22 DLM – 51 PLM. 1 sierpnia 1953 r. sformowany został na lotnisku Mlada 2 PLM podporządkowany 166 DLM. 1 października 1953 r. dowództwo 166 DLM przemianowano na 2 DLM (Mladá, od listopada 1954 r. Zwoleń) w składzie 15 KLM, 51 PLM przemianowano na 7 PLM (Mladá, od listopada 1954 r. Koszyce), na lotnisku Mladá utworzono 6 PLM (od listopada 1954 r. Zwoleń), włączony w skład 2 DLM.⁶⁷

1 listopada 1954 r. nastąpiła modyfikacja nazw jednostek lotnictwa myśliwskiego z *letecká stíhací divize, pluk* na *stíhací letecká divize, pluk*. Zasadniczą zmianą w organizacji systemu obrony przeciwlotniczej (OPL) kraju był podział na lotnictwo operacyjne i związki lotnictwa myśliwskiego wyznaczone do zadań obrony przeciwlotniczej państwa. W podporządkowaniu Dowództwa Wojsk Lotniczych pozostały obok dywizji lotnictwa szturmowego i bombowego dwie DLM. Niewielkie zmiany (w nazewnictwie) dotknęły lotnictwo transportowe i rozpoznawcze, a znacznie poważniejsze – szkolne. W związku z wyszkoleniem stosunkowo licznej grupy pilotów zdecydowano o ograniczeniu liczby jednostek lotnictwa szkolnego. 1 sierpnia 1953 r. zlikwidowano 2 PLSzk. w Preszowie i 6 PLSzk. w Piešťanach. 15 stycznia 1954 r. rozformowano 3 PLSzk. w Trenczynie, 1 października 1954 r. zlikwidowano 5 PLSzk. w Hajnikach, a 4 PLSzk. w Prościejowie przemianowano na 2 PLSzk. Miesiąc później – 1 listopada 1954 r. – rozwiązano 7 PLSzk. w Przerowie. Z siedmiu pułków pozostały więc jedynie dwa pułki szkolne.⁶⁸ W końcu 1955 r. liczba pilotów wojskowych wzrosła do 1595, a lotnictwo czechosłowackie dysponowało 717 samolotami odrzutowymi i 1142 samolotami tłokowymi. W ciągu roku lotnicy spędzili 99 296 godzin w powietrzu, zmniejszyła się do 64 liczba nowych pilotów wyszkolonych w zredukowanych strukturach szkolnictwa wojskowego, jednocześnie w katastrofach zniszczeniu uległo 16 samolotów, a w awariach⁶⁹ dalsze 43 maszyny.⁷⁰

Choć nie udało się wykonać nazbyt ambitnych planów rozbudowy, w pierwszym roku funkcjonowania CzAL w strukturach UW jej lotnictwo składało się z: sześciu DLM (17 pułków), jednej DLSz (3 pułki), jednej DLB (3 pułki) oraz jednostek transportowych, rozpoznania i łącznikowych.

⁶⁷ Minařík, „Chronologie.”

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ W lotnictwie czechosłowackim stosowano radziecką terminologię, w której wypadki klasyfikowano jako katastrofy, jeżeli wystąpiły ofiary w ludziach i awarie, jeżeli takowych nie było.

⁷⁰ Režňák, *Stříbrný*, 447–450.

Coraz szerzej wchodziły na wyposażenie samoloty nowszych typów, w tym samoloty MiG-17PF wyposażone w radiolokatory oraz bombowce odrzutowe Il-28.⁷¹

Wzmocnieniu uległy także obrona lotnisk przed atakami z powietrza – 1 października 1953 r. sformowano 101 Dywizjon Przeciwlotniczy (dplot.) Pilzno (od 1955 r. Lině, od 1957 r. Dobrany), 102 dplot. Ostrawa (od 1955 r. Žatec), 103 dplot. Pilzno i 104 dplot. (Ostrawa, od 1955 r. Przerów). 1 listopada 1955 r. wszystkie dywizje, pułki i dywizjony plot. zostały przemianowane na jednostki „artylerii przeciwlotniczej”, jednocześnie przeznaczone do obrony lotnisk dywizjony plot. zostały podporządkowane dowództwom OW (101, 102, 103 dplot. – dowództwu 1 OW, a 104 dplot. – dowództwu 2 OW).⁷²

Tworzenie systemu obrony przeciwlotniczej kraju

W 1950 r. rozpoczęto także ilościową i jakościową przebudowę systemu OPL państwa. 1 stycznia 1950 r. zorganizowano Dowództwo Wojsk Przeciwlotniczych Sztabu Głównego, które 15 grudnia 1950 r. przekształcono w Dowództwo Przeciwlotniczej Obrony Terytorium Państwa (PLOS – *protiletadlová obrana státního území*). Dowództwu podlegały 3 Dowództwa Obwodów Przeciwlotniczej Obrony Terytorium Państwa – 1 Obwód PLOS w Pradze (1 maja 1951 r.), 2 Obwód PLOS (Ołomuniec, 15 stycznia 1951 r.) i 3 Obwód PLOS (od 1 października 1951 r. Zwolen). 15 grudnia 1950 r. Dowództwu podporządkowano dwa pułki artylerii (151 pa w Pradze, 152 pa w Ołomuńcu) i 10 dywizjonów artylerii (181 da Hradec Králové, od 1951 r. Opatovice; 182 da Bílina, od 1951 r. Most; 183 da Pardubice, od 1951 r. Česká Třebova; 184 da Czeskie Budziejowice, od 1951 r. Brno; 185 da Beroun, od 1951 r. Pilzno; 186 da Prościejów, od 1951 r. Slavín; 187 da Bratysława, od 1951 r. Nemšová, od 1953 r. Dubnica; 188 da Žyliná, od 1951 r. Ostrawa; 189 da Malacky, od 1951 r. Martin, od 1955 r. Trzyniec; 190 da Praga). W struktury dywizyjne nie włączono 191 Ciężkiego Dywizjonu Przeciwlotniczego wyposażonego w armaty poniemieckie 105 mm (12 szt.) oraz baterie reflektorów 200 cm vz. 40N. Na terenie II Obwodu w Ołomuńcu stacjonowała także 154 Samodzielna Kolejowa Bateria Przeciwlotnicza, przeznaczona do obrony ważnych szlaków kolejowych i węzłów komunikacyjnych, składająca się z wagonu dowódczego, wagonu z agregatami, 6 wagonów z działami 105 mm oraz wagonu z aparaturą radiolokacyjną (RZ-II). Jednostki artylerii plot. rozmieszczone zostały w wybranych 12 lokalizacjach, w pobliżu najważniejszych ośrodków miejskich i administracyjnych

⁷¹ Dubánek, *Československá armáda ve fotografiích 1 díl (1945–1960)* (Praha: Mladá fronta, 2019), 60, 64.

⁷² Vystavěl, *Přes nás neproletí*, 21–23.

Czechosłowacji oraz miejsc koncentracji przemysłu ciężkiego i zbrojenowego.⁷³

1 kwietnia 1951 r. sformowano dowództwo 71 Dywizji Przeciwlotniczej (DPlot.) w Pradze – podporządkowano jej już istniejący 151 Pułk Przeciwlotniczy (pplot.) i dwa nowo utworzone 159 i 160 pplot. 1 października 1951 r. utworzone zostało dowództwo 72 DPlot., do której włączono 160 pplot. (z 71 DPlot.), 164 pplot. (powstały z przeformowania 190 dplot.) oraz nowo sformowany 161 pplot. (Praga). Jednocześnie utworzono 163 pplot., który podporządkowano 71 DPlot. Na bazie rozwiązanego 152 pplot. w Ołomuńcu utworzono 192 dplot. tamże (od 1953 r. w Bratysławie, od 1957 r. w Pezinok) i 193 dplot. w Przerowie (od 1957 r. w Nowym Bohuminie). Pułki przeciwlotnicze dysponowały 6 bateriami dział przeciwlotniczych armat 88 mm vz. 37N (po 4 szt.), a dywizjony składały się z 3 baterii artyleryjskich dysponujących armatami 88 mm. Ogółem w 1952 r. dplot. dysponowały 72 bateriami – 271 dział 88 mm i 28 dział 105 mm. W 1952 r. podjęta została produkcja licencyjna radzieckich dział 85 mm vz. 44, które w 1953 r. coraz szerzej zaczęły wchodzić na wyposażenie artylerii przeciwlotniczej.⁷⁴

Ogromną rozbudowę systemu obrony przeciwlotniczej kraju przewidywał przyjęty pod koniec 1952 r. plan rozwinięcia jednostek OPL na lata 1952–1956. Zakładano, że na terenie państwa istnieje 16 najważniejszych ośrodków przemysłowych tzw. I kategorii (w tym Praga, której przyznano najwyższy priorytet), które powinny posiadać OPL. Ze względu na ograniczone możliwości kadrowe obronę stałą zapewniono 12 ośrodkom. Do końca 1954 r. planowano wydatnie zwiększyć obronę poprzez sformowanie w każdym z bronionych miast na wypadek wojny pułku o 12 bateriach, dodatkowo obok dział średniego kalibru wyposażonych w armaty małego kalibru (37 mm). W 1956 r. system OPL miał pozwolić w przypadku wojny na dwukrotne powiększenie stanów – dywizje przeciwlotnicze wokół Pragi miały zostać zdublowane. Pułki dywizji składające się w okresie pokoju z dwóch dywizjonów pełnych i jednego skadrowanego (2 baterie pełne, 1 skadrowana) w czasie wojny miały się przekształcić w pułki o składzie 3 dywizjonów po 4 baterie. 3 samodzielne pplot. miały zostać przeformowane w dywizje, a 8 samodzielnych dywizjonów (czasu pokoju) miało ulec przekształceniu w pułki. O ile jeszcze według danych na 1 listopada 1952 r. wojska obrony przeciwlotniczej w okresie wojny potrzebowały 24 134 żołnierzy, to w 1956 r. już 84 901 podoficerów i żołnierzy.⁷⁵

⁷³ Ibid., 7–13.

⁷⁴ Ibid., 12–14.

⁷⁵ VUA-VHA, f. Nejvyšší poradní orgány v armádě 1945–1956, VR/18, Zasedání Vojenské rady ministra národní obrany dne 12 listopadu 1952, Návrh plánu rozvinutí jednotek PLO-SÚ v roce 1952–1956, b.m., [przed 12 XI 1952 r.], 1–12.

Jeśli według stanu na 1 listopada 1952 r. w składzie Wojsk Obrony Przeciwlotniczej państwa znajdowały się 2 dywizje (6 pułków), 12 samodzielnych dywizjonów, 15 kompanii obserwacyjnych i 15 kompanii radiolokacyjnych, to dwa lata później – zgodnie z planem rozbudowy (stany planowane na 1 listopada 1954 r.) – wojska te obejmować miały 2 dywizje (6 pułków), 3 samodzielne pułki, 8 samodzielnych dywizjonów przeciwlotniczych, 15 kompanii obserwacyjnych i 21 radiolokacyjnych.⁷⁶

W efekcie dostaw nowych dział 85 mm zwiększono siłę ogniową zwłaszcza pułków przeciwlotniczych skupionych wokół Pragi. Każdy z trzech pułków obu DPlot. dysponować miał trzema dywizjonami, składającymi się z dwóch baterii o pełnych stanach i dwóch baterii o stanach tzw. ramowych (skadrowanych). W powstałych z przekształcenia dotychczasowych dywizjonów trzech pułkach dyslokowanych w Moście, Brnie i Ostrawie istniały po trzy dywizjony przeciwlotnicze (dwa z działami 85 mm i jeden z armatami 88 mm), każdy dywizjon miał dwie baterie o pełnych stanach i dwie skadrowane. Samodzielne dywizjony przeciwlotnicze uzbrojone były nadal w sprzęt niemiecki i licencyjny radziecki – jedna lub dwie baterie dział 88 mm i odpowiednio do tego dwie lub jedna bateria armat 85 mm. Na początku 1954 r. wojska obrony powietrznej dysponowały więc 82 bateriami artylerii plot. o pełnych stanach – 27 baterii dział 88 mm vz. 37N, 51 baterii dział 85 mm vz. 44S i 4 baterie dział 105 mm vz. 39N; oprócz tego istniały 54 skadrowane baterie plot., w tym 42 baterie dział 85 mm vz. 44S i 12 baterii dział 88 mm vz. 37N, tj. ogółem 544 działami plot. kalibru 85–105 mm, w tym 304 armatami przeciwlotniczymi 85 mm. Co interesujące, zgodnie z etatem każda bateria artylerii średniego kalibru dysponować miała dodatkowo jednym działem 30 mm vz. 53.

Wykryciem środków napadu powietrznego przeciwnika zajmować się miały posterunki obserwacyjne oraz stacje radiolokacyjne trzech batalionów ostrzegania (156, 157, 158), podporządkowanych dowództwom Obwodów PLOS, które przeformowane zostały w latach 1952–1954 w dowództwa pułków ostrzegania (odpowiedników ówczesnych polskich pułków obserwacyjno-meldunkowych): 1 kwietnia 1952 r. 158 Pułk Ostrzegania (Praga), 1 listopada 1954 r. 157 Pułk Ostrzegania w Ołomuńcu i 1 grudnia 1954 r. 156 Pułk Ostrzegania w Zwoleniu.⁷⁷

Dowodem wzrastającego znaczenia kwestii obrony obszaru państwa przed ewentualnym napadem powietrznym przeciwnika była reorganizacja systemu obrony OPL kraju i utworzenie 1 marca 1955 r. Dowództwa Obrony Przeciwlotniczej Państwa (podległego zastępcy ministra obrony

⁷⁶ Ibid., 1–2; Příloha čís. 3c: Návrh plánu rozvinutí jednotek PLOSŮ v roce 1953–[19]54, b.m., [przed 12 XI 1952 r.], 1–2.

⁷⁷ Vystavěl, *Přes nás neproletí*, 14–15.

narodowej ds. obrony przeciwlotniczej państwa i lotnictwa) i przekazanie mu 1 DLM w Czechich Budziejowicach (1, 9, 19 PLM), 2 DLM w Zwoleniu (2, 6, 7 PLM) i 5 DLM w Żatcu (11, 15, 17 PLM) – ogółem 277 samolotów S-102, 21 S-103 oraz 27 S-199. Równocześnie 28 lutego 1955 r. zapadła decyzja o rozformowaniu dowództwa 15 KLM, którego trzy dywizje (1, 2, 5 DLM) zostały podporządkowane nowemu dowództwu OPL państwa.⁷⁸

Rozwój armii czechosłowackiej w latach 1953–1955

Plany rozbudowy armii w okresie pokojowym, podpisane przez Prezydenta Republiki 24 kwietnia 1953 r., przewidywały dalszy rozwój stanów liczebnych wojska i tworzenie nowych jednostek – obok lotnictwa i obrony przeciwlotniczej także wojsk lądowych – m.in. 25 BArt. oraz czterech pzmec. dla DZmecz. istniejących w okresie pokojowym. Ostatecznie ze względu na trudności ekonomiczne, których wyrazem były niepokoje społeczne, strajki i demonstracje uliczne w maju 1953 r. (i zapewne za zgodą Moskwy), uchwałą rządu z 26 czerwca 1953 r. i na mocy rozkazu MON z 22 lipca 1953 r. zadecydowano o redukcji armii o 22 tys. żołnierzy. Faktycznie redukcje w istniejących jednostkach miały większą skalę ze względu na konieczność sformowania nieprzewidywanych pierwotnie dwóch pcz dla DPanc. oraz kolejnych trzech batalionów pracy, jednostek wartowniczych i szkolnych. Zakres redukcji wynosił od 2 do 15% stanów wyjściowych jednostek i dotyczył głównie oddziałów i organów pomocniczych, podczas gdy redukcje w dywizjach piechoty wyniosły jedynie 2% stanów. Ostatecznie w 1953 r. sformowano 4 nowe pzmec. (etat – 5212 żołnierzy), 2 pcz (etat 1522 żołnierzy), 4 dplot. w Wojskach Obrony Przeciwlotniczej Państwa oraz 3 pomocnicze bataliony techniczne. Zrezygnowano natomiast z wystawienia nowej brygady artylerii, szeregu mniejszych jednostek oraz rozwinięcia innych.⁷⁹

Wprowadzone zmiany przyniosły redukcję stanów etatowych armii czechosłowackiej. Na 31 lipca 1953 r. stan etatowy wynosił 260 681 żołnierzy w normie wojska i 40 056 żołnierzy poza normą – ogółem 300 737 żołnierzy, w tym: 538 generałów, 53 359 oficerów, 13 448 podoficerów zawodowych, 56 712 podoficerów służby zasadniczej, 117 878 żołnierzy służby zasadniczej, 6031 słuchaczy szkół oficerskich, 22 117 uczniów szkół wojskowych

⁷⁸ Ibid., 17–18; Režňák, *Stříbrný*, 394; Irra, *Vysoká modrá zed' – ohlédnutí po letech. Protivzdušná obrana Československa v počátečním období studené války do roku 1961* (Nevojsice: Jakab, 2019), 70–71.

⁷⁹ VUA-VHA, f. Nejvyšší poradní orgány v armádě 1945–1956, VR/30, Zasedání vojenské rady ministra národní obrany 21 XII 1953, Zpráva o výsledcích upřesnění počtů a krácení armády (důstojníků, poddůstojníků a mužstva), b.m., [przed 21 XII 1953 r.], 1–13.

i 30 564 żołnierzy batalionów pracy.⁸⁰ 1 listopada 1953 r. zgodnie ze zredukowanymi etatami liczebność armii czechosłowackiej na stopie pokojowej miała wynosić 241 026 żołnierzy w normie wojska i 41 305 poza normą wojska – ogółem 282 331 osób, w tym: 533 generałów, 53 227 oficerów, 13 855 podoficerów zawodowych, 58 168 podoficerów służby zasadniczej, 106 088 żołnierzy, 5497 słuchaczy szkół oficerskich, 10 571 uczniów szkół wojskowych i 34 392 żołnierzy batalionów pracy.⁸¹

W wyniku dalszych redukcji stanów osobowych CzAL, jak od 1954 r. brzmiała oficjalnie przyjęta nazwa sił zbrojnych Republiki Czechosłowackiej, według stanu na 1 kwietnia 1955 r., liczyła 243 606 żołnierzy (stan faktyczny), z tego aż 26 959 żołnierzy i oficerów, tj. 11%, służyło w batalionach technicznych, stanowiąc pokaźny zasób mobilnej, na wpół przymusowej siły roboczej wykorzystywanej niejednokrotnie do najcięższych prac, m.in. w kopalniach.⁸² Problemy kadrowe bardzo dotkliwie odczuwano nie tylko w grupie oficerów i podoficerów zawodowych, ale także w korpusie podoficerów i żołnierzy służby zasadniczej ze względu na istnienie wielu kategorii osób „mniej wartościowych”, których nie można było kierować do jednostek o szczególnym znaczeniu, w tym np. do dywizji rozmieszczonych w zachodnim paśmie pogranicznym, a do których zaliczano obok niepiśmiennych i Cyganów (Romów), również Węgrów i Niemców oraz osoby politycznie podejrzane i osoby z „brakami kadrowymi”⁸³

W połowie grudnia 1954 r. delegacja czechosłowacka uzgodniła w Moskwie protokół dotyczący rozwoju CzAL do roku 1960. Został on zatwierdzony przez Biuro Polityczne KC KPCz w styczniu 1955 r. Protokół określał kwestie liczebności sił zbrojnych w okresie pokojowym i na wypadek wojny, wprowadzenie nowych systemów uzbrojenia, plany przebrojenia CzAL oraz rozwoju przemysłu zbrojeniowego, jak również przygotowań operacyjnych terytorium Czechosłowacji. Na mocy protokołu ustalano stan etatowy SZ w okresie pokojowym na 255 691 osób, w tym 180 317 żołnierzy służby zasadniczej. Dodatkowo 29 880 żołnierzy służby zasadniczej miało służyć w jednostkach podporządkowanych Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Po zmobilizowaniu CzAL miała osiągnąć stan 850 tys. żołnierzy i oficerów. Ze

⁸⁰ Ibid., Příloha číslo 3: Přehled předepsaných mírových počtů čs. armády k 31.7.1953, b.m., b.d., 1.

⁸¹ Ibid., Příloha číslo 4: Přehled předepsaných mírových počtů čs. armády k 1.11.1953, b.m., b.d., 1.

⁸² Ibid., VR/43, Zasedání rozšířené Vojenské rady ministra národní obrany 26 a 27 května 1955, Zpráva o současném stave čs. ozbrojených sil, Praga, 26 V 1955 r., 3.

⁸³ Ibid., VR/61, Zasedání vojenské rady ministra NO dne 12.7.1956, Plán rozdělení méně hodnotných povolanců k útvarům ozbrojených sil pro výcvikový rok 1956/57, Praga, [przed 12 VII 1956 r.], 1–5.

względem na niedostatek poborowych za zgodą Moskwy kierownictwo czechosłowackie zdecydowało o przejściu na trzyletnią służbę wojskową w jednostkach obrony przeciwlotniczej państwa, lotnictwie, batalionach pracy, wojskach pancernych oraz jednostkach przeciwlotniczych wojsk lądowych. W innych jednostkach – poza piechotą – planowano obniżyć stany faktyczne wojsk. Protokół zakładał wprowadzenie na uzbrojenie nowego typu czołgu średniego, nowych transporterów opancerzonych kołowych i gąsienicowych oraz nowoczesnych typów samolotów. Strona czechosłowacka miała doprowadzić do pełnej unifikacji z Armią Radziecką i armiami pozostałych krajów demokracji ludowej sprzętu pancernego, lotniczego, artyleryjskiego, łączności, radiolokacyjnego i chemicznego. Wzrosnąć miała liczba samolotów odrzutowych o 200 szt., wprowadzonych miało zostać do służby 70 śmigłowców. Na wysokim poziomie – 4442 szt. – ustawiono pułap liczebności czołgów (wzrost o 227 szt.), dział samobieżnych w wysokości 1170 szt. (wzrost o 450 szt.). Zwiększeniu miały ulec stany artylerii przeciwpancernej, przeciwlotniczej, na uzbrojenie miano wprowadzić 750 szt. nowego dział bezdrzewnego. Rezultatem ustaleń moskiewskich miała być także reorganizacja i utworzenie samodzielnych wojsk OPL kraju (państwa).⁸⁴

Na mocy uchwały Biura Politycznego KC KPCz z 7 stycznia 1955 r. do listopada 1955 r. liczebność armii miała zostać obniżona o dalsze 8 tys. żołnierzy służby zasadniczej. Zamierzano w tym celu rozformować 8 Brygadę Strzelecką (forteczną) do 1 listopada 1955 r. oraz celowo obniżano stany faktyczne w niektórych jednostkach wojskowych. Redukcja ta, jak liczyło kierownictwo armii, pozwolić miała na ustabilizowanie zarówno pod względem organizacyjnym, jak i liczebnym armii na kolejne pięć lat. Armia miała w tym czasie przede wszystkim przechodzić zmiany jakościowe – uzupełniając braki wyposażenia, modernizując swoje uzbrojenie, zwłaszcza co do sprzętu lotniczego i przeciwlotniczego, doprowadzając do pełnej motoryzacji wojska, którą zamierzano osiągnąć w 1956 r., wreszcie dokonać jego mechanizacji przez rozwijanie i wprowadzenie do produkcji i wyposażenia transporterów opancerzonych HAKO bazujących na wojennym jeszcze modelu HKL6p.⁸⁵

Zmiany w kolejnych dwóch latach dotyczyły więc przede wszystkim wzmocnienia lotnictwa oraz OPL. Stosunkowo mniejsze przekształcenia dotknęły jednostek Wojsk Lądowych – oprócz zwiększenia nasycenia bronią

⁸⁴ Šach, „Protokol o rozvoji čs. ozbrojených sil v letech 1956–1960,” *Vojenský Historický Ústav Praha*, dostęp czerwiec 8, 2021, <http://www.vhu.cz/protokol-o-rozvoji-cs-ozbrojenych-sil-v-letech-1956-1960/>.

⁸⁵ VUA-VHA, f. Nejvyšší poradní orgány v armádě 1945–1956, VR/43, Zasedání rozšířené Vojenské rady ministra národní obrany 26 a 27 května 1955, Zpráva o současném stavě čs. ozbrojených sil, Praga, 26 V 1955 r., 1–36.

pancerną i artylerią oraz pojazdami mechanicznymi – najistotniejsze było przemianowanie KA na Korpusy Strzeleckie (KS), dywizji piechoty na dywizje strzeleckie z dniem 1 listopada 1954 r. oraz wielka akcja zmiany numeracji DS z 1955 r., mająca ostatecznie zatrzeć ich genezę i tradycję sięgającą Pierwszej Republiki (armii sprzed lutego 1948 r.). Z dniem 9 maja 1955 r. 1 DS została przemianowana na 15 DS, 6 DS na 16 DS, 7 DS na 17 DS, 9 DS na 4 DS, 10 DS na 18 DS, 11 DS na 19 DS, a 12 DS na 20 DS. Zmiany dotknęły także jednostki zmechanizowane i pancerne: 3 DPanc. przemianowano na 13 DPanc., 4 DPanc. na 9 DPanc., 5 DZmech. na 1 DZmech., a 13 DZmech. na 3 DZmech. Zmieniono także numerację pułków strzeleckich, artyleryjskich, czołgów i zmechanizowanych wchodzących w skład przenumerowanych związków.⁸⁶

Czechosłowacka Armia Ludowa w strukturach Układu Warszawskiego

Zasadniczą zmianą, jaka nastąpiła w 1955 r., było podpisanie przez Czechosłowację paktu polityczno-wojskowego, który formalnie tworzył wspólną organizację wojskową nazywaną Układem Warszawskim. Na mocy wcześniejszych jeszcze konsultacji i ustaleń Czechosłowacja zobowiązywała się na wypadek wojny oddać pod dowództwo Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW określony kontyngent wojsk. Czechosłowacja miała nie tylko – jak dotychczas przewidywano – walczyć w sojuszu z Armią Radziecką, ale wręcz tworzyć wraz z armiami pozostałych państw członkowskich koalicyjne siły zbrojne pod nominalnym dowództwem sojuszniczym, w rzeczywistości radzieckim. Zgodnie z ustaleniami ze stycznia 1955 r. strona czechosłowacka w okresie pokoju oddawała do dyspozycji Zjednoczonego Dowództwa Sił Zbrojnych UW (powołanego kilka miesięcy później) 11 dywizji wojsk lądowych, 7 dywizji lotnictwa – 5 DLM, 1 DLSz i 1 DLB.⁸⁷ O ile w przypadku komponentu lotniczego CzAL stawiała do dyspozycji niemal całe swoje siły powietrzne, to nieco mniej – bo 11 z 14 istniejących w okresie pokojowym – DP/DS, DZmech. i DPanc.

Siły mobilizowanej armii miały być znacznie wyższe. Na wypadek wojny CzAL wystawiać miała 3 dowództwa armijne, 12 DS (w miejsce 8 istniejących w okresie pokojowym), 8 DZmech. (w miejsce 4 istniejących w okresie pokoju), 3 DPanc. (w miejsce 2 istniejących w okresie pokoju), 7 DLM, 1 DLSz, 1 DLB i poza jednostkami podporządkowanymi dowództwu

⁸⁶ Minařík, „Vaše dotazy,” Odpověď na dotaz 420, dostęp czerwiec 10, 2021, <https://armada.vojenstvi.cz/vase-dotazy/28.htm>.

⁸⁷ Štefanský, *Studená vojna. Slovensko 1955–1962* (Bratislava: Vojenský historický ústav, 2012), 59.

naczelnemu, dowódcom armii, 6 dywizji artylerii przeciwlotniczej obrony państwa, 4 pułki radiotechniczne oraz 22 Brygadę Powietrznodesantową. W skład 7 Armii (A) wchodzić miały 3 DS (20, 19, 2), 3 DZmech. (1, 24, 8), 2 DArt. (4, 5), 3 BAC (3, 43, 44), 3 BAP panc. (203, 33, 37), 2 DAPlot. (307, 83), 2 brygady saperów (63, 51 BSap.) oraz inne jednostki obrony przeciwchemicznej, łączności, mostów pontonowych. W skład 4 A wchodzić miały 2 DS (15, 17), 2 DZmech. (3, 14), 9 DPanc., 6 DArt., 48 BAC, 205 BAP panc., 303 DAPlot., 64 BSap. oraz inne jednostki. Obronę południowych Moraw zapewnić miały początkowo dwie podporządkowane dowództwu tej armii dywizje „kadrowe” – 4 i 16 DS wraz z 31 BAP panc. Po ukończeniu mobilizacji obie dywizje miały zostać przekazane 3 A, a w ich miejsce przybyć miały 21 i 30 DS. Dowództwu 3 A podporządkowane były w początkowym okresie 4 mobilizowane DS (21, 23, 30, 32), 2 mobilizowane DZmech. (25, 26), 2 DArt. (11, 133), 206 BAP panc., 2 DAPlot. (81, 305), 65 BSap., jednostki obrony przeciwchemicznej, łączności i pontonowe. W rezerwie Naczelnego Dowództwa znajdować się miały 18 DS, 28 DZmech., 2 DPanc. (13, 33), 47 BAC, 34 BAP panc., 84 DAPlot., 52 BSap., brygada saperska przeszkód inżynierskich, batalion napraw technicznych i 2 pułki pontonowe.⁸⁸

Swoistym podsumowaniem wysiłków kierownictwa politycznego i wojskowego Czechosłowacji mających na celu stworzenie licznej, silnie uzbrojonej i dobrze wyszkolonej armii, odpowiadającej wymogom współczesnej wojny, stała się miazdząca ocena dokonana po przeprowadzonej w styczniu 1956 r. inspekcji jednostek CzAL przez przedstawicieli Sztabu Zjednoczonego Dowództwa Sił Zbrojnych i samego Naczelnego Dowódcę Sił Zbrojnych UW – marszałka Iwana Koniewa. Pismo sygnowane przez traktowanego z respektem byłego dowódcę frontowego i „Wyzwolicieła Pragi” zostało wykorzystane w toku wewnętrznych walk politycznych w łonie kierownictwa czechosłowackiego i posłużyło do skompromitowania i usunięcia ze stanowiska ministra obrony narodowej Alexeja Čepički, tracącego zresztą z wolna wpływy po śmierci swojego patrona Gottwalda. W 1956 r. pochwały pod jego adresem, wypowiedziane kiedyś przez Józefa Stalina, nie były już gwarancją bezpieczeństwa i władzy.

W swoim piśmie Koniew uznał, że „Czechosłowacka Armia Ludowa ma wszelkie możliwości po temu, by być nowoczesną armią”. Wśród plusów wyliczał dobrą wojskową dyscyplinę zewnętrzną, dobre wyposażenie, uzbrojenie i warunki koszarowe, pod względem stopnia mechanizacji i motoryzacji armia czechosłowacka mogła być uznawana za „najlepszą armię wśród armii krajów demokracji ludowej”. Odnotowano zasadnicze sukcesy w przygotowaniu wojskowym generałów, oficerów, wojsk i sztabów,

⁸⁸ *Plánování*, 125–141.

w wyniku czego „trochę” podniosła się gotowość bojowa związków i jednostek CzAL. Ogólnie jednak stopień przygotowania i gotowości bojowej nie odpowiadał „współczesnym potrzebom”. Generalowie i oficerowie niedostatecznie opanowali właściwości prowadzenia działań i nowoczesne metody przygotowania bojowego wojsk, w planowaniu działań wojsk dostrzegalna była zbędna centralizacja. Zbyt małą wagę przywiązywano do przygotowania działań bojowych w porze nocnej. Przy prowadzeniu ćwiczeń taktycznych nie dostrzegano potrzeby wysokiej manewrowości i szybkości ruchu wojsk. Piechota prowadziła działania zbyt wolno, bez współdziałania z czołgami i artylerią. Czołgi poruszały się zbyt wolno i niezdecydowanie, zatrzymywały się na otwartej przestrzeni. Niedostateczną uwagę poświęcano też wyszkoleniu strzeleckiemu, dominowało szkolenie na strzelnicach. Artylerzystom brakowało doświadczenia w strzelaniu nocnym i wypracowywaniu wstępnych danych do otwarcia ognia. Piloci byli słabo przygotowani do prowadzenia działań w złożonych warunkach. Obrona przeciwlotnicza, przeciwchemiczna i przeciwiatomowa na ćwiczeniach zorganizowana była „prymitywnie”, zbyt małą wagę poświęcono na przygotowanie wojska do działania w warunkach użycia broni masowego rażenia. Artyleria przeciwlotnicza była słabo przygotowana do osłony wojsk. Ćwiczenia przeprowadzone w styczniu wykazały też brak przygotowania wojska i techniki do prowadzenia działań w warunkach surowej zimy.⁸⁹

Dla usunięcia tych wszystkich braków Koniew proponował podjęcie wielu przedsięwzięć w dziedzinie przygotowania dowództw, taktycznego przygotowania wojsk (m.in. prowadzenie ćwiczeń przez cały rok, w złożonych sytuacjach zarówno w dzień, jak i w nocy, przebieg działań w trakcie ćwiczeń miał się odbywać na podstawie decyzji stron, a nie według wcześniej opracowanych planów i scenariuszy), przygotowania strzeleckiego, poprawy szkolenia bojowego, wychowania i dyscypliny wojskowej.⁹⁰

Świadomość ułomności w zakresie przygotowania bojowego miało kierownictwo MON. W lutym 1956 r. na pięć inspekcji jednostek w czterech przypadkach zakończyły się one wystawieniem oceny niedostatecznej,

⁸⁹ VUA-VHA, f. Nejvyšší poradní orgány v armádě 1945–1956, VR/59, Zasedání Vojenské rady ministra NO dne 17. května 1956, Dopis maršála Sovětského svazu I.Koněva ministru národní obrany ze dne 23. března 1956, b.m., 23 III 1956 r., 1–3; zob. też: Bílek, „Vznik organizace Varšavské smlouvy a československá armáda,” *Historie a vojenství* 54, nr 3 (2005): 27–28.

⁹⁰ VUA-VHA, f. Nejvyšší poradní orgány v armádě 1945–1956, VR/59, Zasedání Vojenské rady ministra NO dne 17. května 1956, Dopis maršála Sovětského svazu I.Koněva ministru národní obrany ze dne 23. března 1956, b.m., 23 III 1956 r., 3–6. Co ciekawe, oceny Koniewa różniły się dość mocno od opinii Nikity Chruszczowa wyrażonej podczas narady ministrów obrony narodowej UW 7–8 I 1956 r., że Czechosłowacja ma silną, dobrze przygotowaną do walki i uzbrojoną armię. Štefánský, *Studená*, 61.

w kwietniu 1956 r. było niewiele lepiej – na sześć wizytowanych jednostek trzy otrzymały ocenę dostateczną, a trzy niezadowolającą.⁹¹

Dowództwu CzAL nie pozostawało nic innego, niż przełknąć gorzką pigułkę i na posiedzeniu Rady Wojskowej MON 17 maja 1956 r. uwagi Naczelnego Dowódcy SZ UW uznać „za podstawowy dokument operacyjnego, bojowego i politycznego przygotowania Czech[osłowackiej] Armii Ludowej”.⁹²

W latach 1950–1956 armia czechosłowacka uległa zasadniczej transformacji wywołanej zarówno czynnikami wewnętrznymi, jak i zewnętrznymi. W najgorętszym okresie „zimnej wojny” dokonała się dogłębna przebudowa strukturalna, materialna i ideologiczna czechosłowackich SZ. Dwukrotnie wzrosła liczebność wojska, nastąpiła jego pełna motoryzacja, rozbudowie uległa artyleria, wojska pancerne i lotnictwo. Stworzony został od podstaw system OPL kraju. Cały proces przebudowy dokonywał się pod baczną kontrolą licznych radzieckich doradców i przyniósł w efekcie przekształcenie armii czechosłowackiej na modłę radziecką – z implementowanymi radzieckimi strukturami organizacyjnymi, taktyką, wyszkoleniem, zunifikowanym uzbrojeniem. Utworzenie Układu Warszawskiego w 1955 r. i podporządkowanie części jednostek Naczelnemu Dowództwu Zjednoczonych Sił Zbrojnych było w istocie tylko sformalizowaniem stanu faktycznego – zależności CzAL od zewnętrznego ośrodka dyspozycyjnego. Armia czechosłowacka pozostawała jednocześnie istotnym elementem aparatu władzy, konstytuującym system polityczny oparty na dominacji partii komunistycznej. Służba wojskowa była okresem wzmożonej indoktrynacji politycznej, a jednostki pracy utrzymywane poza normą wojska – narzędziem opresji. Rozbudowa sił zbrojnych w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych XX w. miała przede wszystkim charakter ekstensywny, nie szedł z nią w parze odpowiedni wzrost poziomu wyszkolenia dowódców i żołnierzy, gotowości bojowej i efektywności działania. Szykując się do minionej już wojny, bazując na doświadczeniach II wojny światowej, pozostała w istocie nieprzygotowana przed wyzwaniem nowoczesnego pola walki ery atomowej.

⁹¹ VUA-VHA, f. Nejvyšší poradní orgány v armádě 1945–1956, VR/59, Zasedání Vojenské rady ministra NO dne 17. května 1956, Zpráva o výsledcích bojové a politické přípravy čs. lidové armády v zimním období výcvikového roku 1955/56, Praga, [przed 17 V 1956 r.], 1–2.

⁹² Ibid., Zasedání Vojenské rady ministra NO dne 17. května 1956, Zpráva pro soudruha ministra, b.m., [przed 17 V 1956 r.], 1.

Aneks

Struktura organizacyjna armii czechosłowackiej na 1 stycznia 1953 r.

Dowództwo	Związek (jednostka)	Dyslokacja
-----------	---------------------	------------

MON (MNO)		Praga
	3 Dywizja Pancerna (3. tanková divize)	Milovice
	4 Dywizja Pancerna (4. tanková divize)	Tábor
	1 Pułk Czołgów Ciężkich i Dział Samobieźnych (1. těžký tankový samohybný pluk)	Strašice
	80 Pułk Zmechanizowany (80. mechanizovaný pluk)	Praga
	Dywizja Artylerii (Dělostřelecká divize) w składzie:	Mladá Boleslav
	21 Brygada Artylerii Ciężkiej (21. těžká dělostřelecká brigada)	Jiczyn
	22 Brygada Moździerzy (22. minometná brigada)	Turnov
	23 Brygada Artylerii Ciężkiej (23. těžká dělostřelecká brigada)	Stará Boleslav
	24 Brygada Rakietowa (24. raketometná brigada)	Liberec
	31 Brygada Artylerii Ciężkiej (31. těžká dělostřelecká brigada)	Dědice
	32 Brygada Artylerii Ciężkiej (32. těžká dělostřelecká brigada)	Kostelec nad Orlicí
	33 Brygada Artylerii Przeciwpancernej (33. protitanková dělostřelecká brigada)	Lešany
	82 Dywizja Przeciwlotnicza (82. protiletadlové divize)	Jaroměř
	83 Dywizja Przeciwlotnicza (83. protiletadlové divize)	Brno
	22 Brygada Powietrzno-Desantowa (22. výsadková brigada)	Preszów
	51 Brygada Saperów (51. ženijní brigada)	Litomierzyce
	52 Pułk Pontonowy (52. pontonový pluk)	Bratysława
	1 Pułk Kolejowy (1. železniční pluk)	Pardubice

1 Okręg Wojskowy (1. vojenský okruh)		Praga
	2 Korpus Armijny (2. armádní sbor)	Písek
	8 Dywizja Zmechanizowana (8. mechanizovaná divize)	Kolín
	1 Dywizja Piechoty (1. pěší divize)	Czeskie Budziejowice
	2 Dywizja Piechoty (2. pěší divize)	Sušice
	3 Korpus Armijny (3. armádní sbor)	Pilzno
	5 Dywizja Zmechanizowana (5. mechanizovaná divize)	Slaný
	11 Dywizja Piechoty (11. pěší divize)	Pilzno
	12 Dywizja Piechoty (12. pěší divize)	Karlowe Wary
	3 Brygada Artylerii Ciężkiej (3. těžká dělostřelecká brigada)	Strašice
	203 Pułk Przeciwpancernej (203. protitankový pluk)	Rokycany

259 Pułk Przeciwlotniczy (259. <i>protiletadlový pluk</i>)	Pilzno
63 Pułk Saperów (63. <i>ženijní pluk</i>)	Terezín
1 Pułk Łączności (1. <i>spojovací pluk</i>)	Praga
101 Batalion Chemiczny (101. <i>chemický prapor</i>)	Jaroměř
105 Batalion Miotaczy Ognia (105. <i>plamenometný prapor</i>)	Liberec

2 Okręg Wojskowy (2. <i>vojenský okruh</i>)	Trenczyn
4 Korpus Armijny (4. <i>armádní sbor</i>)	Brno
14 Dywizja Zmechanizowana (14. <i>mechanizovaná divize</i>)	Ołomuniec
6 Dywizja Piechoty (6. <i>pěší divize</i>)	Brno
7 Dywizja Piechoty (7. <i>pěší divize</i>)	Opawa
1 Korpus Armijny (1. <i>armádní sbor</i>)	Bańska Bystrzyca
13 Dywizja Zmechanizowana (13. <i>mechanizovaná divize</i>)	Kromieryž
9 Dywizja Piechoty (9. <i>pěší divize</i>)	Trnawa
10 Dywizja Piechoty (10. <i>pěší divize</i>)	Koszyce
6 Brygada Artylerii Ciężkiej (6. <i>těžká dělostřelecká brigada</i>)	Senica
205 Pułk Przeciwpancernej (205. <i>protitankový pluk</i>)	Štúrovo
260 Pułk Przeciwlotniczy (260. <i>protiletadlový pluk</i>)	Bučovice
64 Pułk Saperów (64. <i>ženijní pluk</i>)	Sereď
4 Pułk Łączności (4. <i>spojovací pluk</i>)	Trenczyn
103 Batalion Chemiczny (103. <i>chemický prapor</i>)	Šafárikovo

Dowództwo Lotnictwa (Velitelství letectva)	Praga
15 Korpus Lotnictwa Myśliwskiego (15. <i>letecký stíhací sbor</i>)	Praga
1 Dywizja Lotnictwa Myśliwskiego (1. <i>letecká stíhací divize</i>)	Czeskie Budziejowice
3 Dywizja Lotnictwa Myśliwskiego (3. <i>letecká stíhací divize</i>)	Líně
5 Dywizja Lotnictwa Myśliwskiego (5. <i>letecká stíhací divize</i>)	Žatec
22 Dywizja Lotnictwa Myśliwskiego (22. <i>letecká stíhací divize</i>)	Pilzno
34 Dywizja Lotnictwa Szturmowego (34. <i>letecká bitevní divize</i>)	Brno
46 Dywizja Lotnictwa Bombowego (46. <i>letecká bombardovací divize</i>)	Zákupy
1 Pułk Lotnictwa Transportowego (1. <i>letecký dopravní pluk</i>)	Kbely
45 Pułk Lotnictwa Artylerii (45. <i>letecký dělostřelecký pluk</i>)	Pilzno
47 Pułk Lotnictwa Rozpoznawczego (47. <i>letecký průzkumný pluk</i>)	Kbely
50 Pułk Lotnictwa Łącznikowego (50. <i>letecký kurýrní pluk</i>)	Klecany
1 Dywizja Techniczna Lotnictwa (1. <i>letecká technická divize</i>)	Praga
2 Dywizja Techniczna Lotnictwa (2. <i>letecká technická divize</i>)	Zbiroh
3 Dywizja Techniczna Lotnictwa (3. <i>letecká technická divize</i>)	Pieszczany
1 Pułk Łączności Lotnictwa (1. <i>letecký spojovací pluk</i>)	Havlíčkův Brod

Dowództwo Przeciwlotniczej Obrony Terytorium Państwa (<i>Velitelství PLOSÚ</i>)	Praga
1 Obwód PLOS (1. <i>obvod PLOSÚ</i>)	Praga
71 Dywizja Przeciwlotnicza (71. <i>protiletadlové divize</i>)	Praga
72 Dywizja Przeciwlotnicza (72. <i>protiletadlové divize</i>)	Praga
158 Pułk Ostrzegawczy (158. <i>hlásný pluk</i>)	Praga
2 Obwód PLOS (2. <i>obvod PLOSÚ</i>)	Ołomuniec
3 Obwód PLOS (3. <i>obvod PLOSÚ</i>)	Zwoleń

Obsada personalna najważniejszych stanowisk na 1 stycznia 1953 r.

Minister Obrony Narodowej – JUDr. generał armii Alexej Čepička
Szef Sztabu Generalnego – generał dywizji Václav Kratochvíl

Dowódca 1 Okręgu Wojskowego – p.o. generał dywizji Otakar Rytíř
Dowódca 2 Korpusu Armijnego – generał brygady František Sedláček
Dowódca 3 Korpusu Armijnego – generał brygady Ladislav Kolovratník

Dowódca 2 Okręgu Wojskowego – generał dywizji Jaroslav Ťokan
Dowódca 1 Korpusu Armijnego – generał brygady Josef Boublík
Dowódca 4 Korpusu Armijnego – generał brygady František Bureš

Dowódca Wojsk Lotniczych – generał brygady Josef Vosáhlo

Dowódca Przeciwlotniczej Obrony Terytorium Państwa – generał brygady Eduard Podhrázský

Bibliografia

Archiwalia

Národní archiv w Pradze

Fond KSČ-ÚV-02/5 KSČ-Ústřední výbor 1945–1989

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv w Pradze

Fond MNO

Fond Nejvyšší poradní orgány v armádě 1945–1956

Edycje źródłowe

Luňák, Petr, red. *Plánování nemyslitelného. Československé válečné plány 1950–1990*. Praha: Dokořán, 2007.

Opracowania

Bílek, Jiří. *Československa armada jako oběť i nástroj politické perzekuce. Sborník vybraných dokumentů z let 1948–1953*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2005.

Bílek, Jiří. *Petepaci, aneb, Černí baroni uplně jinak: vyprávění o jednom z bílých míst naší nedávné historie*. Plzeň: Nava, 1996.

- Bílek, Jiří. „Vznik organizace Varšavské smlouvy a československá armáda.” *Historie a vojenství* 54, nr 3 (2005): 20–32.
- Bílek, Jiří, Jaroslav Lánik i Jan Šach. *Československá Lidová Armáda v prvním poválečném desetiletí květen 1945 – květen 1955*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2006.
- Dubánek, Martin. *Československá armáda ve fotografiích 1 díl (1945–1960)*. Praha: Mladá fronta, 2019.
- Dubánek, Martin, Jan Lakosil i Minařík Pavel. *Utajená obrana železné opony. Československé opevnění 1945–1964*. Praha: Mladá fronta, 2008.
- Francev, Vladimír. *Československé tankové síly 1945–1992*. Praha: Grada, 2012.
- Hanzlík, František. *Bez milosti a slitování. B. Reicin fanatic rudého teroru*. Praha: Nakl. Ostrov, 2011.
- Hanzlík, František. „Proč byl odvolán gen. Ludvík Svoboda z funkce ministra národní obrany v dubnu 1950?” W Ivo Pejčoch, Prokop Tomek i Jaroslav Rokoský, *Od svobody k nesvobodě 1945–1956*. 148–161. Praha: Ministerstvo obrany ČR, 2011.
- Hanzlík, František. *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945–1950*. Praha: Themis, 2003.
- Hryciuk, Grzegorz. „«Armia według wzoru radzieckiego»: przekształcenia czechosłowackich sił zbrojnych w latach 1945–1956.” W *Wojsko, polityka, społeczeństwo: studia z historii społecznej od antyku do współczesności*. Red. Jacek Jędrzyński, Daniel Koreś, Grzegorz Strauchold, Krzysztof Widziński, 573–591. Wrocław: Wyd. GAT, 2013.
- Hryciuk, Grzegorz. „Potencjał militarny Polski i Czechosłowacji w latach 1945–1955.” W *Wojsko w Polsce „ludowej”: studia i materiały IPN*, red. Robert Klementowski, Joanna Nowosielska-Sobel, Paweł Piotrowski i Grzegorz Strauchold, 63–85. Wrocław: Instytut Pamięci Narodowej, 2014.
- Hryciuk, Grzegorz. „«Zbrojeniowa trzylatka». Produkcja zbrojeniowa w Czechosłowacji w latach 1951–1953.” W *Wrocław – Śląsk – Polska – pomiędzy Zachodem a Wschodem: księga dedykowana prof. Grzegorzowi Straucholdowi w 60. rocznicę urodzin*. Red. Wojciech Kucharski i Joanna Nowosielska-Sobel, 368–413. Wrocław: Ośrodek Pamięć i Przyszłość, 2018.
- Irra, Miroslav. *Iljušin Il-28 w československém vojenském letectvu*. Nevojice: Jakab, 2013.
- Irra, Miroslav. *Vysoká modrá zeď – ohlédnutí po letech. Protivzdušná obrana Československa v počátečním období studené války do roku 1961*. Nevojice: Jakab, 2019.
- Kaplan, Karel i Pavel Kosatík. *Gottwaldovi muži*. Praha–Litomyšl: Paseka, 2004.
- Maskalik, Alex. *Elita armady. Československa vojenská generalita 1918–1992*. Banská Bystrica: HWSK, 2012.
- Pernes, Jiří, Jaroslav Pospíšil i Antonín Lukáš. *Alexej Čepička. Šedá eminence rudého režimu*. Praha: Brána, 2008.
- Režňák, Libor. *Stříbrný trykáč MiG-15. Proudové začátky čs. Letectva 1950–1957*. Cheb: Svět křídel, 2012.
- Štefanský, Michal. *Studená vojna. Slovensko 1955–1962*. Bratislava: Vojenský historický ústav: 2012.
- Vojenské dějiny Československa*. T. 5, 1945–1955. Praha: Naše vojsko, 1989.
- Vojenské dějiny Slovenska*. T. 6, 1945–1968. Jan Štaigl i Michal Štefanský. Bratislava: Vita, 2007.

Vystavěl, Stanislav. *Přes nás neproletí: přehled organizační i personální výstavby a výzbroje čs. protiletectké/protivzdušné obrany státu vojsky stíhacího letectva, hlásné služby a radiotechnického vojska, protiletadlového dělostřelectva a raketového vojska v období od 1.10.1950 do 30.6.1997*. Cheb: Svět křídel, 2016.

Internet

- Minařík, Pavel. „Chronologie vystavby. Vojenské letectvo,” Československá armáda. Dostup czerwiec 6, 2021. <https://armada.vojenstvi.cz/povalecna/chronologie/vojenске-letectvo.htm>.
- Minařík, Pavel. „Organizace a dislokace velitelských orgánů pozemního vojska (1945–1969),” Československá armáda. Dostup czerwiec 10, 2021. <https://armada.vojenstvi.cz/povalecna/studie-a-materialy/organizace-a-dislokace-velitelskych-organu-pozemniho-vojska-1945-1969.htm>.
- Minařík, Pavel. „Tabulkové mírové počty vojáků čs. armády,” Československá armáda. Dostup czerwiec 10, 2021. <https://armada.vojenstvi.cz/povalecna/cisla-fakta/tabul-kove-mirove-pocty-vojaku-cs-armady.htm>.
- Minařík, Pavel. „Vaše dotazy,” Odpověď na dotaz 420, Československa armáda. Dostup czerwiec 10, 2021. <https://armada.vojenstvi.cz/vase-dotazy/28.htm>.
- Minařík, Pavel. „Vaše dotazy,” Odpověď na dotaz 512, Československa armáda. Dostup czerwiec 10, 2021. <https://armada.vojenstvi.cz/vase-dotazy/35.htm>.
- Minařík, Pavel. „Vaše dotazy,” Odpověď na dotaz 673, Československa armáda. Dostup czerwiec 10, 2021. <https://armada.vojenstvi.cz/vase-dotazy/45.htm>.
- Minařík, Pavel. „Vaše dotazy,” Odpověď na dotaz 1116, Československa armáda. Dostup czerwiec 10, 2021. <https://armada.vojenstvi.cz/vase-dotazy/45.htm>.
- Minařík, Pavel. „Vaše dotazy,” Odpověď na dotaz 1185, Československa armáda. Dostup czerwiec 10, 2021. <https://armada.vojenstvi.cz/vase-dotazy/79.htm>.
- Šach, Jan. „Protokol o rozvoji čs. ozbrojených sil v letech 1956–1960,” Vojenský historický ústav Praha. Dostup czerwiec 8, 2021. <http://www.vhu.cz/protokol-o-rozvoji-cs-ozbrojenych-sil-v-letech-1956-1960/>.

STRESZCZENIE

Grzegorz Hryciuk, *Od Czechosłowackich Sił Zbrojnych do Czechosłowackiej Armii Ludowej. Armia czechosłowacka w trakcie zimnej wojny 1950–1956. Plany rozbudowy i przekształcenia organizacyjne*

Artykuł przynosi próbę scharakteryzowania przemian organizacyjnych armii Czechosłowacji w latach 1950–1956. Implikowane zaostrzającą się sytuacją międzynarodową plany rozbudowy armii zostały sformułowane we wrześniu 1950 r. Ich realizacja została przyspieszona w wyniku ustaleń narady przedstawicieli kierownictw partyjnych i ministrów obrony państw tzw. demokracji ludowej w styczniu 1951 r. w Moskwie. Zasadniczym celem miało być wystawienie do 1953 r. gotowych do walki i odpowiednio wyposażonych sił zbrojnych na wypadek wojny

z państwami NATO. Liczebność armii czechosłowackiej w 1953 r. – szczytowym okresie rozwoju – sięgnęła 300 tys. żołnierzy. Rozbudowa armii odbywała się pod stałym nadzorem radzieckiego Sztabu Generalnego oraz licznych radzieckich doradców wojskowych. Doszło do wprowadzenia w czechosłowackich siłach zbrojnych radzieckich wzorców organizacyjnych, systemu szkolenia i przygotowania bojowego. Przynależność Czechosłowacji do Układu Warszawskiego od 1955 r. było w istocie zalegalizowaniem stanu faktycznego – podległości armii czechosłowackiej wobec zewnętrznego ośrodka dyspozycyjnego. Na skutek ekstensywnego rozwoju struktur organizacyjnych oraz wyposażenia w uzbrojenie wywodzącego się z lat II wojny światowej armia czechosłowacka w połowie lat pięćdziesiątych pozostawała strukturą słabo wyszkoloną, na ogół anachronicznie uzbrojoną, której gotowość do sprostanania wymogom ówczesnego pola walki stała pod znakiem zapytania.

Słowa kluczowe: Czechosłowacka Armia Ludowa, Armia Radziecka, zimna wojna, Komunistyczna Partia Czechosłowacji, Układ Warszawski

SUMMARY

Grzegorz Hryciuk, From the Czechoslovak Armed Forces to the Czechoslovak People's Army. The Czechoslovak Army during the Cold War 1950–1956. Expansion Plans and organizational Transformation

This article attempts to characterize the organizational transformation of the Czechoslovak army between 1950–1956. Plans for expanding the army, necessitated by the worsening international situation, were formulated in September 1950. The implementation of these plans was accelerated after the agreements that were made during a conference held between the 9th–12th January 1951 in Moscow, which was attended by the leaders and defence ministers of the so-called People's Democracies and their Soviet counterparts. The main goal was to deploy combat-ready and adequately equipped armed forces in the event of a war with NATO countries by 1953. The size of the Czechoslovak army in 1953 – the peak period of its development – reached 300,000 soldiers. The expansion of the army was carried out under the constant supervision of the Soviet General Staff and numerous Soviet military advisers. Organizational patterns, systems of training and combat preparations that were employed by the Soviet military were introduced into the Czechoslovak armed forces. The admittance of Czechoslovakia into the Warsaw Pact in 1955 was in fact confirmation that the Czechoslovak army was now subordinate to an external authority. As a result of the extensive development of organizational structures and equipment from the Second World War, the Czechoslovak army in the mid-1950s remained poorly trained and generally used outdated armaments and equipment, thus its readiness to meet the requirements of the contemporary battlefield was questionable.

Keywords: Czechoslovak People's Army, Soviet Army, Cold War, Communist Party of Czechoslovakia, Warsaw Pact

АННОТАЦИЯ

Гжегож Хрычук, От чехословацких вооруженных сил до Чехословацкой народной армии. Чехословацкая армия во время холодной войны 1950–1956 гг. Планы по ее расширению и организационным преобразованиям

В данной статье делается попытка охарактеризовать организационные преобразования чехословацкой армии в 1950–1956 гг. Планы по расширению армии, вызванные ужесточением международной обстановки, были сформулированы в сентябре 1950 г. Их реализация была ускорена в результате договоренностей, предпринятых представителями партийных руководящих органов и министрами обороны государств т. н. народной демократии в январе 1951 г. в Москве. Основная цель заключалась в развертывании боеспособных и хорошо оснащенных вооруженных сил на случай войны со странами НАТО к 1953 г. Численность чехословацкой армии в 1953 г., на пике ее развития, достигла 300 тыс. солдат. Расширение армии происходило под постоянным контролем Советского Генштаба и многочисленных советских военных советников. В чехословацкие вооруженные силы внедрили советские организационные схемы, системы обучения и боевой подготовки. Вступление Чехословакии в Варшавский договор в 1955 г. было, по сути, легализацией фактического положения, то есть подчинения чехословацкой армии внешнему диспозиционному центру. В результате экстенсивного развития организационных структур и использования вооружения, берущего своё происхождение еще в годы Второй Мировой войны, чехословацкая армия в середине 1950-х годов оставалась плохо натренированной структурой, и как правило, анахронично вооруженной, а ее готовность соответствовать требованиям тогдашнего поля боя стояла под вопросом.

Ключевые слова: Чехословацкая Народная Армия, Советская Армия, Холодная война, Коммунистическая партия Чехословакии, Варшавский договор